

L'edició popular a Espanya. El cas de l'Editorial Cervantes Notes *Popular publishing in Spain.* *The case of Editorial Cervantes Notes*

Luis Miguel Lázaro
Luis.Lazaro@uv.es
Universitat de València (Espanya)

Data de recepció de l'original: març de 2012

Data d'acceptació: juliol de 2012

RESUM

L'editor, traductor i escriptor Vicente Clavel Andrés, durant anys periodista en *El Pueblo* de València amb Félix Azzati, i conspicu activista republicà abans de dedicar-se al negoci editorial, és, probablement, conegut en la història de l'edició a Espanya sobretot per haver aconseguit tirar endavant amb interès personal des de 1922 la seua iniciativa d'establir en el país de manera oficial un Día del Llibre, que per fi troba acollida governamental el febrer de 1926. No obstant això, no és menys destacable la seua tasca professional i cultural amb l'Editorial Cervantes que dugué a terme fins als anys seixanta. Clavel inicia, molt jove, a València, el seu camí com a editor en 1916 prenent sens dubte com a model inicial d'editorial popular l'Editorial Prometeo, de Vicente Blasco Ibáñez i Francisco Sempere. No obstant això, construirà un model propi per sobreviure comercialment parlant. Traslladada la seua activitat comercial a Barcelona, mantindrà sempre amb la seua ciutat natal un contacte estret tant professional com ciutadà. Clavel tindrà un important grau d'implicació personal-professional amb la seua empresa per mitjà de la seua labor com a traductor, prologuista, o inclús escrivint ell mateix algunes obres.

PARAULES CLAU: Vicente Clavel, Editorial Cervantes, editorial popular.

ABSTRACT

The publisher, translator and writer Vicente Clavel Andrés, for years a journalist in the Valencian newspaper *El Pueblo* with Félix Azzati and conspicuous Republican activist before taking up the publishing business, is, probably, known in the history of publishing in Spain, above all, for having managed to bring about through his own vested interest from 1922 onwards his initiative to officially establish in the country a Book Day, which finally receives government support in February 1926. However, no less outstanding is his professional and cultural work with Editorial Cervantes until well into the sixties. Clavel begins, at a very early age, in Valencia his journey as a publisher in 1916 taking, undoubtedly, Vicente Blasco Ibáñez and Francisco Sempere's Editorial Prometeo as an initial model of popular publishing. Nevertheless, commercially speaking, he built his own model in order to survive. Having moved his commercial activity to Barcelona he always kept in close touch with his hometown, both professionally and as a citizen. Clavel will have a significant degree of personal-professional involvement with his company through his work as a translator, prologue writer, or even writing some works himself.

KEY WORDS: Vicente Clavel, Editorial Cervantes, popular publishing.

RESUMEN

El editor, traductor y escritor valenciano Vicente Clavel Andrés, durante años periodista en *El Pueblo* de Valencia con Félix Azzati, y conspicuo activista republicano antes de dedicarse al negocio editorial, es, probablemente, conocido en la historia de la edición en España, sobre todo, por haber conseguido sacar adelante con empeño personal desde 1922 su iniciativa de establecer en el país de manera oficial un Día del Libro, que por fin encuentra acogida gubernamental en febrero de 1926. Sin embargo no es menos destacable su tarea profesional y cultural con la Editorial Cervantes hasta entrados los años sesenta. Clavel inicia, muy joven, en Valencia su andadura como editor en 1916 tomando sin duda como modelo inicial de editorial popular la Editorial Prometeo de Vicente Blasco Ibáñez y Francisco Sempere. No obstante, construirá pronto un modelo propio para sobrevivir comercialmente hablando. Trasladada su actividad comercial editora a Barcelona, mantendrá siempre con su ciudad natal un estrecho contacto tanto profesional como ciudadano. Vicente Clavel tendrá un importante grado de implicación personal-profesional con su empresa por medio de su labor como traductor, prologuista, o incluso escribiendo él mismo algunas obras.

PALABRAS CLAVE: Vicente Clavel, Editorial Cervantes, editorial popular.

L'editor valencià Vicente Clavel Andrés (València, 1888 – Barcelona, 1967) és, probablement, conegut en la història de l'edició a Espanya sobretot per haver aconseguit tirar endavant amb interès personal la seua iniciativa d'establir en el país de manera oficial un Dia del Llibre. Ja en 1922, sent vocal de la Cambra Oficial del Llibre de Barcelona, fundada dos anys abans per Gustavo Gili, que presidirà temps després,¹ Clavel presenta una proposta per a la celebració del Dia del Llibre Espanyol, la qual queda en estudi. El 1925 l'editor valencià planteja de nou la iniciativa i desenrotlla contactes a Madrid per tractar de fer realitat la seua idea. Un reial decret de 6 de febrer de 1926 estableix finalment la Festa del Llibre Espanyol davant de l'acollida molt favorable de la proposta de Clavel que fa el ministre de Treball, Comerç i Indústria, el català Eduardo Aunós.² No obstant això, no és menys destacable la seua tasca professional i cultural amb l'Editorial Cervantes, una advocació inevitablement lligada també a la data concreta que va proposar per celebrar eixe Dia del Llibre.³ D'eixa intensa labor, amb caràcter aproximatiu, vull ocupar-me en el text que seguix.

1. LA POSADA EN MARXA DE L'EDITORIAL CERVANTES

El republicà Vicente Clavel, durant anys periodista en *El Pueblo* amb Azzatti i conspicu activista republicà⁴ abans de dedicar-se al negoci editorial, exercix

¹ En els anys vint Clavel completa la seua activitat com a editor dedicat a la seua tasca bé com a president bé com a membre del consell de govern de la Cambra Oficial del Llibre de Barcelona en representació dels editors o participant en representació d'eixa Cambra en el Comitè Oficial del Llibre de caràcter nacional reorganitzat el febrer de 1922. «El Comitè del Libro», *La Vanguardia* (16-III-1922), pàg. 17; «Información Local», *La Vanguardia* (18-X-1928), pàg. 10; «Gacetillas», *La Vanguardia* (22-III-1930), pàg. 8.

² *Enciclopedia jurídica española: Apéndice de 1926*. Barcelona: Francisco Seix Editor, SA, pàg. 259-260. El Decret de 7 de setembre de 1930 modifica la data inicial del Dia del Llibre i l'estableix el 23 d'abril, data certa de la mort de Cervantes, tot i que la del seu naixement és incerta perquè la del 7 d'octubre es dedueix a partir del baptisme de Cervantes, el 9 d'octubre. DURÁN DE VALENCIA, Miguel [DURÁN I TORTAJADA, Enrique?]. *Elogio del libro, Fiesta del Libro 1935*. València: Publicaciones del Archivo Municipal, 1935, pàg. 10; CENDÁN PAZOS, Fernando. *La Fiesta del Libro en España. Crónica y miscelánea*. Madrid: Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 1989, pàg. 15-17 (en pàg. 15-73 la crònica de les celebracions en la monarquia i la II República), i ESCOLAR, Hipólito. *Historia del libro español*. Madrid: Gredos, 1998, pàg. 278. Anys més tard, en concret a partir de l'abril de 1933, començarà la celebració de la Fira Nacional del Llibre. CENDÁN PAZOS, Fernando. *Edición y comercio del libro español (1900-1972)*. Madrid: Editora Nacional, 1972, pàg. 232-233.

³ En Buenos Aires funciona en la mateixa època una altra Editorial Cervantes que dirigixen Antonio Díaz Novo i Alfredo Ballón.

⁴ Des de les pàgines d'*El País* es presenta elogiosament el jove Vicente Clavel com a «entusiasta republicano, buen periodista, redactor de *El Pueblo*, de Valencia, que en su libro recientemente publi-

tasques per a la casa editora Prometeo, de Francisco Sempere i Vicente Blasco Ibáñez. Aprén, així, probablement, a conèixer les claus del negoci d'editor tant pel que fa als aspectes més comercials i administratius com pel que fa a la direcció literària i el contacte amb autors, editors i traductors. Eixe model d'editorial popular que pot tindre com a referent influïx sens dubte inicialment en els seus plantejaments. No obstant això, Clavel necessitava construir un model propi per sobreviure comercialment parlant. En altres paraules, el volum de títols en circulació i la penetració en el mercat del llibre que té Prometeo en la segona dècada del segle XX aconsellen no competir-hi amb una mateixa oferta i en una mateixa ciutat.⁵

Vicente Clavel inicia, de molt jove, a València el seu camí com a editor amb l'Editorial Cervantes en 1916 i inclús, quan pocs anys més tard trasllade la seua activitat comercial a Barcelona, mantindrà sempre amb la seua ciutat natal

cado, *Los jóvenes republicanos, ante las ideas modernas: socialismo, sindicalismo y georgismo*, ha demostrado cultura, talento y una idealidad muy avanzada. El Sr. Clavel, por su ilustración, por sus valientes dotes de escritor y por sus virtudes cívicas y privadas, se ha conquistado en Valencia una sólida reputación» [«Don Vicente Clavel», *El País* (27-xi-1913), pàg. 1. El text va acompanyat d'una foto seua, on es veu molt jove, amb un mostatxo cridaner a la moda]. Quasi dos anys abans havia començat la seua tasca com a «redactor-corresponsal» regular d'*El País*, en què informava de les conseqüències penals dels successos de Cullera [«Desde Valencia. Después del Consejo», *El País* (16-xii-1911), pàg. 1; «De Valencia», *El País* (4-i-1912), pàg. 1; «De Valencia», *El País* (27-ii-1912), pàg. 1] però també s'ocupa de temes culturals valencians [«Desde Valencia. Los artistas valencianos en la Exposición Nacional», *El País* (22-iv-1912), pàg. 1, i «Desde Valencia. Los artistas valencianos en la Exposición Nacional», *El País* (30-iv-1912), pàg. 1]. Encara que sobretot escriu sobre temes de política local [«De Valencia. La coalición del crimen», *El País* (02-vii-1912), pàg. 1-2; «De Valencia. Un affaire escandaloso. La cesión de la Dehesa», *El País* (11-viii-1912), pàg. 2; «Valencia. Política republicana», *El País* (12-xi-1912), pàg. 2; «Valencia. La unión de los republicanos», *El País* (21-ii-1913), pàg. 3; «Valencia. El fracaso de la coalición», *El País* (13-v-1913), pàg. 3; «De Valencia. El empréstito de la coalición», *El País* (26-ix-1913), pàg. 2; i «Desde Valencia. Las elecciones municipales», *El País* (9-xi-1913), pàg. 1]. Ell mateix molt compromés per eixos anys amb la Conjunció. Així, Clavel, junt amb Julio Milego, en nom de la *Juventud Republicana* assistix com a representant de València a la Conferència republicana convocada pel Comitè Nacional de la Conjunció republicà-socialista [«La Conferencia republicana», *El País* (29-i-1914), pàg. 1, i «Hacia el partido único. La Conferencia republicana», *El País* (30-i-1914), pàg. 1].

⁵ Per descomptat, no serà precisament menys competitiu el panorama editorial que trobarà més tard a Barcelona en els anys vint. Entre altres editorials funcionant en eixa dècada en la Ciutat Comtal hi havia: Casa Editorial Maucci; Casa Editorial Feliu y Susana; Casa Editorial Seguí; Casa Editorial Sopena; Editorial Labor, SA; Eugenio Subirana; Gustavo Gili; Instituto Gallach de Librería y Ediciones; Imprenta Elzeviriana y Librería Camí, SA; Montaner y Simón; Ramón Sopena, SA; Salvat Editores, SA; Seix y Barral Hermanos, SA; Sociedad General de Publicaciones, SA; Viuda de Luis Tasso; Editorial Juventud; Juan de Gassó; Secondo Vecchi; Francisco Seix; Pegaso; Casa Editorial y Librería Araluce; Espasa-Calpe, SA, i Ribas y Ferrer Editores. «Día del Libro», *La Vanguardia* (7-x-1926), pàg. 25; «Día del Libro», *La Vanguardia* (7-x-1927), pàg. 31; «Día del Libro», *La Vanguardia* (6-x-1928), pàg. 33; «Día del Libro», *La Vanguardia* (6-x-1929), pàg. 47.

un estret contacte tant professional⁶ com ciutadà.⁷ Clavel tindrà un important grau d'implicació personal-professional amb la seua empresa per mitjà de la seua labor com a traductor, redactant pròlegs per a les obres que edita o inclús escrivint ell mateix algunes obres. Una actitud en tot cas més pròxima al paper de Vicente Blasco Ibáñez que al de Francisco Sempere en l'editorial Prometeo. Els primers llibres que edita eixe any són *Crónicas y diálogos*, de Jacinto Benavente, amb portada d'Arturo Ballester, que són escrits del dramaturg sobre el món del teatre en tots els seus aspectes, i en una segona part arreplega els diàlegs més famosos de la seua obra; *El Apocalipsis, profecía de la guerra europea*, en edició comentada i amb notes del bisbe de Segòvia P. Scío de San Miguel, amb portada del dibuixant Cèsar Presno, i *Lo que los alemanes pueden perder*, una selecció de textos de Nietzsche. L'obra inclou un estudi de Bernardo Morales

⁶ És evident el recurs regular de Clavel a escriptors o periodistes valencians, d'orientació republicana la majoria, bé per a traduccions –Gay, Marco Miranda, Llorente o Oliver–, per a títols editats –Morales San Martín, Luis de Val, Almela i Vives o Daniel Martínez Ferrando–, o per a la tasca artística durant dècades amb l'il·lustrador Arturo Ballester Marco. Significativament, abans de començar la col·laboració professional amb ells havia escrit sobre les obres d'alguns d'ells de manera elogiosa. En el cas de Bernardo Morales San Martín, de manera extremadament encomiàstica. El mateix any d'arrencada de l'editorial, es fa eco de la concessió a Morales del primer premi de contes en un concurs literari del Cercle de Belles Arts de Madrid. Lamenta que arribe tan tard el reconeixement a un escriptor de 50 anys que ha estat molt prolífic, a qui considera, «después de Blasco Ibáñez», com «el mejor novelista regional». Més encara: «y yo, que siempre creí en el talento de Morales San Martín, que tuve siempre una palabra de elogio para cada una de sus obras, he creído llegada la hora de decirle al público de Madrid y de España que este hombre modesto, a quien todavía no se le ha tributado el homenaje que exigen sus altos merecimientos, es uno de los más pulcros, sinceros y fuertes entre los novelistas de la raza» [CLAVEL, Vicente. «De re literària. Un triunfo de Morales San Martín», *El País* (10-VII-1916), pàg. 1]. En el cas de Ballester, ressenyant la seua participació en una Exposició Nacional col·lectiva, va escriure anys abans que «es un jovencito que parece amargado de la vida. Su pintura tiene una tonalidad gris y un ambiente de tristeza. En esta tierra mora de sol y de alegría el “savoir faire” de este pequeño artista constituye una nota rara y discordante», i a continuació afegeix que «Arturo Ballester es de los que irán lejos si sigue cultivando sus raras aptitudes como hasta aquí». CLAVEL, Vicente. «Desde Valencia. Los artistas valencianos en la Exposición Nacional», *El País* (22-IV-1912), pàg. 1.

⁷ Clavel es compromet amb la creació a finals de 1927 de la Casa València a Barcelona de la qual serà el primer president d'una junta directiva integrada per professionals destacats. Impulsa l'edició de la revista mensual *València* com a òrgan de la societat, fomenta l'exercici d'activitats culturals, socials i associatives per als 85.000 valencians residents en la Ciutat Comtal per eixes dates, i posa en marxa en 1928 el que hauria de ser el primer «tren faller». En 1929 començaran els cicles de conferències, sobre temes culturals i comercials relacionats amb València, algunes pronunciades per autors editats per Clavel. També mostrarà interès per constituir una confederació d'entitats regionals de Barcelona que naixerà a mitjan 1929 amb fins benèfics, culturals, socials i econòmics. En 1930 Clavel passa a ser el president honorari de la Casa València. «Gacetillas», *La Vanguardia* (13-XII-1927), pàg. 13; «La Colonia valenciana», *La Vanguardia* (4-III-1928), pàg. 9; «Las típicas “fallas”», *La Vanguardia* (18-III-1928), pàg. 33; «Gacetillas», *La Vanguardia* (23-V-1929), pàg. 10; «Gacetillas», *La Vanguardia* (29-V-1929), pàg. 8; «Gacetillas», *La Vanguardia* (6-VI-1929), pàg. 10; «Gacetillas», *La Vanguardia* (12-VI-1929), pàg. 8; «Gacetillas», *La Vanguardia* (20-XI-1929), pàg. 8, i «Gacetillas», *La Vanguardia* (16-II-1930), pàg. 12.

San Martín, i té com a referència l'obra de Herbert Leslie Stewart *Nietzsche and the ideals of Modern Germany*, editada a Londres l'any anterior.⁸

L'editorial inicia el seu projecte en un context i conjuntura certament complicats. Com assenyala la premsa en fer-se eco de la seua aparició, és destacable el seu impuls inicial «a pesar de les dificultats materials que és necessari véncer hui per a la producció del llibre». En els primers mesos de la seua carrera professional publica, a més dels ara citats, *La victoria en marcha*, de Lloyd George; *El camino azul*, de Francisco Mirabent Vilaplana; *La trilogía del amor*, de P. Gómez Martí; *Las cien mejores poesías líricas de la lengua francesa*, i *Nuestro porvenir*, de Von Bernardi.⁹ La premsa afí al republicà Clavel acull l'empresa molt amigablement, justificant, per començar, l'evident dispersió temàtica amb què arrenca la seua producció editorial: «este sumario parece expresar, bajo una aparente falta de unidad, una orientación muy definida en la casa: la amenidad, la atención hacia las diversas regiones de la compleja bibliografía moderna para buscar en ella y poner de relieve rasgos típicos, interesantes, sugestivos, que mantengan al público en contacto con las realidades europeas de la hora presente». I exalçant la figura de l'editor, ja que «para esta función pedagógica, que las casas editoras se esfuerzan hoy por llenar con un éxito progresivo», l'Editorial Cervantes es beneficia de «la inteligente dirección del señor Clavel, quien, en la reciente campaña periodística que hubo de realizar en Madrid, recibió la consagración debida a su inteligencia, su cultura y su actitud entusiasta de interrogación continua e inquieta ante las manifestaciones de la vida, de la ciencia y del arte».¹⁰

2. L'ASSAIG POLÍTIC. UNA MIRADA CRÍTICA A LA REALITAT PRÒXIMA

Es valora en especial la posada en marxa inicial de la Biblioteca de Actualidades Polítiques. En els primers mesos d'activitat comercial de Cervantes, entre 1916 i 1917, amb una guerra mundial omnipresent a Europa inclús en un país oficialment neutral com Espanya que marcava l'interés dels lectors, en eixa col·

⁸ «La Editorial Cervantes», *El País* (6-I-1917), pàg. 3. Les pàgines del diari republicà reben amb grat la iniciativa dirigida per «el joven y esclarecido periodista Vicente Clavel, culto, activo y entusiasta», en una València «donde de tradición es el tener famosas imprentas y casas editoriales».

⁹ «Libros nuevos. Editorial Cervantes», *El País* (10-III-1917), pàg. 2, i «Libros recibidos», *La Lectura*, 193 (gener, 1917), pàg. 222-223. Edita així mateix una *Gramática comparada anglo-española*, de Julián Vicente Sancho Bruño. «La Editorial Cervantes. Más libros», *El País* (21-II-1917), pàg. 3.

¹⁰ «Libros nuevos. Editorial Cervantes», *El País* (10-III-1917), pàg. 2.

lecció es posen en circulació, en primer lloc, els dos llibres ara esmentats sobre eixe conflicte. D'una banda, *La victoria en marcha*, de David Lloyd George, un recull de textos, discursos i declaracions seues des del començament de la Guerra, feta per F. L. Stevenson, la seua secretària personal, «escrupulosamente traducido por el distinguido escritor Vicente Clavel», amb epíleg de Gabriel Hanotoux, membre de l'Acadèmia Francesa i exministre d'estat, i que, d'acord amb la ressenya de premsa d'*El País*, serà un «gran éxito» comercial. I, efectivament, l'any següent ja té una segona edició.¹¹ I, de l'altra, *Nuestro porvenir. [Unsere Zukunft]. Una palabra de advertencia a la Nación alemana*, obra escrita pel general Federico von Bernhardi, «expresión autorizada de la ideología imperialista promotora de la guerra», que es va editar i de la qual s'esgotaren diverses edicions a Alemanya pocs mesos abans de la guerra. N'hi havia una versió espanyola a càrrec d'Emeterio Muga, cap d'estat major i exdiputat a Cortes. De seguida es publicà *The world war. El deber de América ante la nueva Europa*, obra escrita per Teodoro Roosevelt, amb traducció de Vicente Clavel; *Grecia ante la guerra europea*, d'Eleftherios Venizelos, el primer ministre grec enfrontat a Constantino I pel paper de Grècia en la Guerra, amb traducció, extens pròleg i estudi biogràfic també de Clavel,¹² i *España ante el conflicto europeo. (Tres estudios): iberismo y germanismo*, d'Edmundo González Blanco.

Es tracta d'una col·lecció en què la casa editora diu que vol «dar a conocer las aspiraciones de los pueblos que ocuparán un lugar preeminente en la historia contemporánea, las intranquilidades espirituales y el pensamiento de sus hombres representativos». En aquesta «sólo tendrán acceso las más ilustres personalidades, los más preclaros pensadores y los más grandes estadistas del mundo civilizado». La premsa especialitzada aprecia eixa labor «de ilustración y encauzamiento» en un país en què «falta, en efecto, a nuestro pueblo una seria educación política internacional, y las manifestaciones de nuestras filias y nuestras fobias parecen mostrar no tanto por vehementes y apasionadas, como por frívolas y superficiales, una honda incultura. Y como la prensa suele ser más que tutora, esclava de la opinión pública, es el libro el llamado a labrar en ella huellas hondas y serenas».¹³ En suma, una Biblioteca «de la que no puede

¹¹ «La Editorial Cervantes. Más libros», *El País* (21-ii-1917), pàg. 3, i «Bibliografía. Un libro de Lloyd George», *La Vanguardia* (13-xi-1916), pàg. 5.

¹² Text «impreso con gusto singular» per la «casa Editorial Cervantes, que honra a nuestra ciudad verificando una verdadera obra de cultura con la publicación de obras de indiscutible valor». «Un libro de Venizelos. Grecia ante la guerra europea», *El País* (11-vi-1917), pàg. 1.

¹³ «Varios», *La Lectura*, 193 (gener, 1917), pàg. 298-300. La glossa podria ser de Francisco Acebal, director, o del redactor en cap Julián Juderías.

prescindir todo el que quiera conocer los grandes factores políticos e ideales que están determinando la transformación actual de la sociedad».¹⁴

Eixa aposta clara per l'assaig polític, amb l'aborronador escenari europeu de la Gran Guerra com a teló de fons, es manté en els anys següents en eixa Biblioteca de Actualidades Políticas. En 1918 l'editorial posa en el mercat l'obra del president Woodrow Wilson *América por la libertad*, amb pròleg del vescomte de Ramat de Falloodon, exministre d'Exteriors d'Anglaterra, i un epíleg de Lloyd George, amb introducció i traducció del denier Viriat E. Oliver,¹⁵ i *Mutual defence of nations. La Sociedad de las Naciones* (su defensa mutua), obra creada l'any següent, d'O. F. Maclagan, amb un apèndix en l'edició espanyola amb traducció de J. H. Andersen i amb pròleg d'Albert Thomas, que seria poc més tard el primer director de l'Oficina Internacional del Treball. En 1919 apareix *Europa en escombros*, de Guillermo Muehlon, exdirector de la Casa Krupp, «de la traducción baste decir que se debe al escrupuloso y culto publicista don Vicente Clavel»;¹⁶ un fullet, *Dije siendo Emperador...*, de Guillem II, amb «traducción de un diplomático» (sic); *The world's peace. La paz mundial*, doctrina del president Woodrow Wilson, amb pròleg i traducció de Viriat E. Oliver, i dues obres de Trotsky, *El bolcheviquismo ante la guerra y la paz del mundo*, textos dispersos publicats en diversos idiomes, amb traducció i pròleg del valencià Vicente Gay i Forner, en eixe moment Catedràtic d'Economia i Hisenda de la Universitat de Valladolid, i *Historia de la revolución rusa*, amb traducció directa del rus per Nicolás Alvieff. Ambdues obres aconseguen en poc més d'un any tres edicions.¹⁷ Acabada la guerra, el nou centre d'interés social i polític està a Rússia i, en 1920, també en la Biblioteca de Actualidades Políticas, a les obres de Trotski Clavel afegeix la de Vladimiro Ilich Ulianov, Lenin, *La Revolución y el Estado. Enseñanzas marxistas acerca del Estado y el deber del proletariado en la revolución*, traduïda del rus per Nicolás Alvieff, a la qual segueix «una obra de carácter excepcional», publicada l'any anterior a Londres, *La nueva Rusia, finanzas, trabajo, economía, industria, ejército proletario*, de G. E. Raine, amb la col·laboració d'Edouard Luboff i amb traducció d'Ignasi Ribera i Rovira, i *La República cooperativa*, del socialista

¹⁴ «Libros», *La Lectura*, 221 (maig, 1919), pàg. 191-192.

¹⁵ «Libros nuevos. Un libro del presidente Wilson», *El País* (30-III-1918), pàg. 3.

¹⁶ «Libros recientes», *La Lectura*, 221 (maig, 1919), pàg. 80-81 i 192. Llibre publicat inicialment a Suïssa en els últims mesos de la guerra. És una severa crítica de la política alemanya i del poble d'eixe país per metre-la.

¹⁷ *Ibidem* i «Bibliografía. El bolcheviquismo», *La Vanguardia* (10-VI-1919), pàg. 13.

Ernest Poisson, amb traducció d'Enrique Cebrián Gay, pocs mesos després de la seua primera edició a París.¹⁸ En 1921, una vegada més molt atenta a la conjuntura, l'Editorial posa en circulació *Melilla: al margen del desastre*, d'Eduardo Rubio Fernández, i *La trágica realidad, Marruecos*, del Dr. C. Maturana Vargas. També, l'assaig de Federico Wencker *La inevitable guerra entre el Japón y América del Norte. Estudio político*, amb traducció d'Andrés González Blanco i Enrique Ruiz de la Serna.

L'editora no desatén l'altra gran ideologia del moment i el mateix Vicente Clavel escriu i publica, en 1923, *El fascismo, ideario de Benito Mussolini*.¹⁹ En l'assaig polític Clavel mostra un interès evident per l'edició d'obres dels presidents nord-americans i, en 1927, en la Colección Sócrates, publica *El precio de la libertad*, de l'advocat republicà John Calvin Coolidge Jr., trentè president dels Estats Units entre 1923 i 1929, amb traducció de Fernando Girbal i Vicente Díez Tejada. Eixe mateix any edita també *Méjico ante el mundo*, articles, discursos, missatges i declaracions del president Plutarco Elías Calles. Es tracta d'una compilació feta per Esperanza Velázquez Bringas, cap del Departament de Biblioteques de la Secretaria d'Educació de Mèxic.²⁰ Els assajos o obres sobre política espanyola són, al contrari, escassos. En 1930 editen *La política y los problemas de España*, de Miguel Pérez Borrajo,²¹ i *Nueva creación*, de Fermín Galán, «el capitán condenado por la Dictadura», presentant-lo com «un libro del máximo interés», obra de «uno de nuestros militares más cultos y sensibles».²² Ja en 1931 es publica *Fermín Galán y su Nueva creación*, obra en què Clavel usa el pseudònim Capitán Claridades i per la qual rebrà una duríssima crítica des de les pàgines de l'*Heraldo de Madrid*.²³

¹⁸ «Bibliografía», *La Vanguardia* (2-X-1921), pàg. 20.

¹⁹ «Publicaciones recibidas», *La Vanguardia* (5-IV-1923), pàg. 13. En 1925 en la mateixa col·lecció editen *Esbozo de una filosofía de la dignidad humana*, de Pablo Guille, amb traducció de F. González-Rigabert. «Bibliografía de Catalunya», *La Revista dels Llibres*, 11 (març 1925), pàg. 1.

²⁰ «Libros recibidos», *El Sol* (17-V-1927), pàg. 2.

²¹ «Libros y revistas», *La Vanguardia* (21-VII-1930), pàg. 9, i «Libros y revistas», *La Vanguardia* (3-IX-1930), pàg. 14.

²² «Gacetillas», *La Vanguardia* (22-II-1930), pàg. 8 i «Libros y revistas», *La Vanguardia* (12-VII-1930), pàg. 4.

²³ Ruiz de la Serna comença la seua crítica del text qualificant l'obra d'atemptar contra la memòria de Galán al cap de mig any de la seua mort. Segueix dient: «El Capitán Claridades no justifica su seudónimo. Su libro no aclara nada ni añade cosas que no supiéramos a la biografía del mártir. Se trata sencillamente, de aprovechar una coyuntura para lanzar, al señuelo de una probable venta profusa, un libro donde se quiere reconstruir una vida digna, por lo heroica y austera, de más respetuoso estudio». Censura, a més, que «fuera de esto, abundan en las páginas del volumen los reclamos a la casa editorial. No creemos que el sacrificio de un hombre tan excepcionalmente desasido de todos los mezquinos afanes materiales deba

3. L'EDICIÓ DE POESIA COM A DIVISA DISTINTIVA

Sens dubte, una singularitat definitòria del projecte editorial de Clavel es troba en l'aposta clara i decidida per l'edició de poesia sota la direcció inicial del poeta postmodernista català i traductor Fernando Maristany, obstinat segons Gallego en «verter al español un canon de la poesía “lirica” universal»,²⁴ cosa que formava una certa imatge de marca en el conjunt de l'oferta editorial d'eixos anys. Una parcel·la d'especialització que, al nostre entendre, identificarà l'editorial de manera molt clara i que busca trobar un lloc en el mercat amb l'edició de poesia. Ja en el primer any de funcionament de l'editorial es publica una obra que serà prompte reeixida, *Las cien mejores poesías (liricas) de la lengua francesa*, «admirablemente» traduïdes directament en vers –com li agrada a Díez Canedo– per Maristany,²⁵ amb qui Clavel tindrà en els anys següents fins a la seua mort en 1924 una regular i intensa col·laboració professional.²⁶ En 1918 manté la seua inequívoca aposta editorial per la poesia amb l'edició de *Las cien mejores poesías (liricas) de la lengua portuguesa*, traduïdes directament en vers per Maristany, amb pròleg d'Ignasi Ribera i Rovira, i *Las cien mejores poesías*

servir de pretexto de lucro a nadie». Especialment reprova que «el autor y el editor, sin respeto a legítimos derechos, entran a saco en la *Nueva creación* de Galán, que en esta forma fragmentaria y mutilada pierde su eficacia». RUIZ DE LA SERRA, Ricardo. «La feria de los libros», *Heraldo de Madrid* (5-VI-1931), pàg. 9. Òbviament pareix desconèixer la prèvia edició de l'obra de Galán en la mateixa editorial. És, d'altra banda, just en el moment en què, pocs mesos després de proclamar-se la II República, es constituïx en la Ciutat Comtal la Unió Republicana Valencianista. Vicente Clavel torna a l'activitat política pública en suspens en els seus anys d'editor a Barcelona, és triat vicepresident d'eixa agrupació i, a més, és redactor de la revista *Juventud Valencianista* que els servix de portaveu. S'involucra activament en els actes de propaganda política partidista que sovintegen per eixes dates intervenint en diversos mítings electorals i donant suport al partit Radical Republicà de Lerroix. Més tard reprén la seua col·laboració amb *El Pueblo* de València. «Información local», *La Vanguardia* (28-VII-1931), pàg. 11; «Información local. En el Coliseo Pompeya. Discurso del señor Lerroix», *La Vanguardia* (23-VI-1931), pàg. 32; «Notas del día. La campaña electoral», *La Vanguardia* (26-VI-1931), pàg. 7, i «Notas políticas», *La Vanguardia* (28-III-1935), pàg. 26.

²⁴ GALLEGO ROCA, Miguel. *Poesía importada. Traducción poética y renovación literaria en España (1909-1936)*. El Ejido-Almería: Universitat d'Almeria, 1996, pàg. 43.

²⁵ L'obra inclou un apèndix amb quatre poesies d'Emilio Verhaeren i la portada era d'Arturo Ballester. *El País* presenta Maristany com a «espíritu selecto y refinado e inspirado cultivador de la poesía». «La Editorial Cervantes. Más libros», *El País* (21-II-1917), pàg. 3. Sobre la figura, les característiques i el significat de la seua obra com a poeta, traductor i preparador d'antologies, bàsicament en l'Editorial Cervantes, pot veure's GALLEGO ROCA, Miguel. *Op. cit.*, pàg. 58-116. Ja en 1923, la mateixa editorial posava a la venda *La obra lírica de Fernando Maristany*, d'Alfons Maseras i Galtés.

²⁶ *La Vanguardia* (1-V-1924), pàg. 1. Col·laboració que serà també estreta amb el poeta modernista Alfons Maseras, que comença a treballar amb Clavel en la col·lecció de poesia de l'editorial des de 1921. CORRETGER, a Montserrat. *Alfons Maseras, intel·lectual d'acció i literat. (Biografia. Obra periodística. Traduccions)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, pàg. 76, 79 i 123.

(*líricas*) de la *lengua inglesa*, recopilades i traduïdes en vers castellà també per Maristany amb un pròleg d'Enrique Díez Canedo. En 1919, amb traducció directa en vers de Fernando Maristany, edita *Las cien mejores poesías (líricas) de la lengua alemana*, amb un pròleg del crític català Manuel de Montoliu, bon coneixedor de la literatura alemanya, i *Las cien mejores poesías líricas de la lengua francesa*. Del mateix Maristany publica *En el azul. Rimas*, amb prefaci del poeta portugués Teixeira de Pascoaes.²⁷ En 1920, *Las cien mejores poesías (líricas) de la lengua italiana*, traduïdes directament en vers per Fernando Maristany amb pròleg de l'editor Carlo Boselli i una carta oberta de Guido Mazzoni; *Poesías excelsas (breves) de los grandes poetas. Tabaré. La leyenda patria*, en un mateix volum, de Juan Zorrilla de San Martín, ràpidament esgotades i que anys més tard estaran en la col·lecció Los Príncipes de la Literatura, amb una quinta edició de 1937; *Cántigas de amor*, amb traduccions de l'àrab de la poeta espanyola nascuda a Puerto Rico Carmela Eulate Sanjurjo, i pròleg de Francisco Rodríguez Marín, i una *Antología de poetas orientales*, també a càrrec d'Eulate. Eixa aposta clara per l'edició de poesia es manté. Imprés encara en La Gutenberg, a València, però com a Editorial Cervantes de Barcelona, edita també en 1920 l'obra poètica del portugués Alfonso Lopes Vieira, *Animales amigos*, «precioso libro dedicado a la educación moral de la infancia», publicat a Lisboa –*Animais nossos amigos*– nou anys abans, mantenint les il·lustracions de l'edició portuguesa a càrrec de Raúl Lino amb addicions del valencià Arturo Ballester en la part gràfica, amb edició d'un reconegut amant de la cultura portuguesa, el periodista Ignasi Ribera i Rovira, i de l'infatigable Fernando Maristany,²⁸ a qui eixe mateix any publica *La dicha y el dolor*, la seua tercera època de *En el azul*, amb prefaci de Montoliu. En 1921, l'editorial oferix al públic «no sólo algo nuevo e insuperado, sino imprescindible para que los anhelos de todo amador de poesía queden satisfechos», *Las cien mejores poesías (líricas) españolas*, amb selecció i pròleg –«concienzudo estudio»– de Maristany, on, a més de la lírica castellana, s'arregleguen poesies traduïdes en català i gallec,²⁹ i la recopilació, en part, d'antologies pròpies prèvies de provat èxit comercial en –«obra dedicada a España»– *Florilegio. Las mejores poesías líricas griegas, latinas, italianas, portuguesas, francesas, inglesas y alemanas*, «un copioso volumen de 667 páginas, elegantes

²⁷ «Libros», *La Lectura*, 221 (maig, 1919), pàg. 191-192.

²⁸ Fa també el mateix any una edició il·lustrada a color amb traducció al català, *Bestioles amigues*. [Jordi Rubió i Balaguer] «Notícies i Recensions. Llibres per a infants», *La Revista dels llibres*, 8 (desembre, 1925), pàg. 122.

²⁹ «Bibliografía», *La Vanguardia* (2-X-1921), pàg. 20.

temente encuadernado y pulcramente impreso, como acostumbra la Editorial Cervantes», que es venen a un preu no gaire asequible, de 9,50 ptes., traduïdes directament en vers per Maristany, el qual aboca «en esa obra su alma de poeta lírico y ha probado una vez más su maestría en la rima castellana». Es tracta d'una «meritísima obra» que conté un prefaci d'Adolfo Bonilla y San Martín, «una verdadera antología internacional, que honra altamente a las letras patrias», amb pròlegs de Lluís Nicolau d'Olwer per a les poesies gregues i llatines, de Carlo Boselli per a les italianes, d'Ignasi Ribera i Rovira per a les portugueses, d'Alejandro Plana per a les franceses, d'Enrique Díez Canedo per a les angleses i de Manuel de Montoliu per a les alemanyes.³⁰

En l'oferta de textos de poesia de l'editorial la reeixida i popular col·lecció *Las Mejores Poesías (Líricas)* de los Mejores Poetas té, sens dubte, un paper central. Les tirades, d'entre 3.000 i 8.000 exemplars per a un total de 63 toms de prop de seixanta pàgines de mitjana, que es venien per entre 1 i 4,50 ptes., fins a 1932 conixeran successives reedicions de molts dels títols.³¹ En aquesta línia de compromís editorial amb l'impuls de l'edició de poesia hem de situar la interessant, encara que també efímera, aventura d'edició de *Prisma. Revista Internacional de Poesía*. Entre gener i agost de 1922, sota la direcció des de París del poeta mexicà Rafael Lozano, corresponsal en la capital francesa del setmanari mexicà *El Universal Ilustrado*, l'Editorial Cervantes edita a Barcelona *Prisma*. Seran només dos volums, amb quatre números cadascun, en lliuraments de 64 pàgines. Segons Lozano la revista apareix «con el objeto de provocar un renacimiento en la poesía castellana» i «como el prisma expone todos los colores del espectro, *Prisma* mostrará toda la gama de la poesía lírica». Entén que «en todo el mundo, después de la Gran Guerra, se siente un inmenso deseo de renovación y de actividad, sobre todo en lo que atañe a la poesía lírica». En aquesta perspectiva, la revista intenta «servir de portavoz a esta aspiración universal, dando a conocer en castellano todas las tendencias mundiales de la poesía y sirviendo de centro, en especial, a todos los poetas de lengua castellana y, en general, a todos los poetas del mundo entero».³² A més de textos i poemes del mateix Fernando Maristany, l'influx del qual és visible en l'orientació de la revista, *Prisma* publica, entre altres obres, poemes d'Alfons Maseras, Juan

³⁰ «Bibliografía», *La Vanguardia* (28-VI-1921), pàg. 20-21.

³¹ La majoria de les traduccions, ben cuidades, són a càrrec de Fernando Maristany, Carmela Eulate Sanjurjo, Enrique Díez Canedo, Eugenio Carballo, Ignasi Ribera i Rovira, Andrés González Blanco, Alfons Maseras i Galtés, Teodoro Llorente o Elisabeth Mulder de Dauner. Vegeu l'annex 1.

³² EL DIRECTOR. «Propósito», *Prisma. Revista internacional de poesía*, 1 (gener, 1922), pàg. 3.

Ramón Jiménez –números 1 i 3– i Gregorio Martínez Sierra i d'alguns dels autors de la col·lecció *Las Mejores Poesías (Líricas) de los Mejores Poetas*, com Teixeira de Pascoaes, Gabriela Mistral, Hrand Nazariantz, Juana de Ibarbourou, Juan Maragall, Paul Fort, Salvador Albert i Pey, Constantin Balmont, Edgar Allan Poe, Percy Bysshe Shelley, i Paul Verlaine. Publiquen articles per donar a conèixer la nova poesia bolxevic, algeriana, polonesa, holandesa i nord-americana, i tenen una secció fixa per presentar nous valors i obres, *Los Poetas que Surgen*, de la qual s'encarrega un autor diferent en cada número.

Al llarg dels anys vint, l'editorial incrementa el seu patrimoni de poesia editada amb les obres d'Alice Lardé de Venturino, *El Nuevo Mundo Polar*; Salvador de Madariaga, *La fuente serena (Cantos, romances líricos y sonetos a la española)*; Mariano de las Cuevas García, *Los rosales florecen*; Braulio Sánchez Sáez, *Viento del Brasil y otros poemas*; Luisa Luisi, *Poemas de la inmovilidad y canciones al sol*, i Narciso Díaz d'Escovar, *Guitarra andaluza*. En 1927 de Pedro Luis de Gálvez, publica *Poesías seleccionadas* i, d'Elisabeth Mulder de Dauner, poeta catalana simbolista i noucentista, traductora i prologuista de l'editorial, *Embrujamiento*, de 1927. Continuarà publicant l'obra d'aquesta autora en anys posteriors; *La canción cristalina* en 1928; *Sinfonía en rojo* en 1929, i *La hora emocionada* en 1931. I en 1930, amb pròleg de Gabriela Mistral, publica *Boletines de mar y tierra*, de Jorge Carrera Andrade.³³

4. UN PROJECTE I UNA OFERTA EDITORIAL CONSOLIDATS. LES COL·LECCIONS

A partir de 1921 l'Editorial, a més de les col·leccions de poesia i política, té la Serie Appassionata,³⁴ que no seguirà com a tal més temps; la Bibli-

³³ «Publicaciones recientes», *La Vanguardia* (24-II-1927), pàg. 8; «Libros y revistas», *La Vanguardia* (12-I-1928), pàg. 26; «Gacetillas», *La Vanguardia* (22-II-1930), pàg. 8. «Libros y revistas», *La Vanguardia* (4-XII-1930), pàg. 4.

³⁴ Amb els títols següents: *La princesa de Clèves*, de la comtessa de La Fayette [Marie-Madeleine Pioche de La Vergne La Fayette]; *Adolfo*, de Benjamin Constant, novel·la amorosa amb un accentuat enfocament psicològic com la de La Fayette, amb traducció i pròleg en ambdós casos del mateix Vicente Clavel; *Arte de amar* d'Ovidio, amb traducció directa del llatí del periodista i polític republicà Vicente Marco Miranda i del novel·lista Díez de Tejada, i *Abelardo y Eloísa, epistolario amoroso*, amb pròleg i traducció de M. de B. Totes les obres es van editar en 1918 [B. «Libros», *La Lectura*, 209 (maig, 1918), pàg. 395-397; «Libros», *La Lectura*, 221 (maig, 1919), pàg. 191-192]. *Jacobo Ortis*, d'Ugo Foscolo, traduïda amb un estudi crític a la primera edició espanyola per Andrés González Blanco, i *Herman y Dorotea* (novel·la en vers) de Johann Wolfgang Goëthe, versió espanyola corregida i pròleg de Bernardo Morales San Martín.

oteca Crítica;³⁵ la Selecció de Cuentos para Niños, que tampoc tindrà continuïtat;³⁶ la Biblioteca Comercial, que prompte passa a ser la col·lecció d'Obras Técnicas;³⁷ la Biblioteca de Medicina Práctica;³⁸ la denominada Biblioteca Musical Villar,³⁹ que desapareix de la publicitat de l'Editorial al

³⁵ En 1917 va editar *Los dramaturgos españoles contemporáneos*. (Jacinto Benavente, M. Linares Rivas, Joaquín Dicenta, Eduardo Marquina. Retratos y autógrafos), una obra preparada per Andrés González Blanco; del seu germà Edmundo González Blanco, en 1920, *Costa y el problema de la educación nacional*, i a una cara, per 15 ptes., *Bibliografía crítica de ediciones del Quijote, impresas desde 1605 hasta 1917*, recopilades i descrites per Juan Suñé Benajes i Juan Suñé Fonbuena. Caldria afegir-hi la *Literatura castellana*, de Manuel de Montoliú, de 1929, que amb prop de nou-cents pàgines s'anuncia com el primer d'una sèrie de «manuales de literatura». «Libros y revistas», *La Vanguardia* (14-IX-1929), pàg. 12.

³⁶ A una pesseta l'exemplar, comença amb dos títols: *El ave de fuego*, de la nacionalista txeca Božena Němcová, i *La rana princesa*, del també txec Karel Jaromír Erben, en versió directa d'aquest idioma de Rudolf Jan Slabý.

³⁷ Ací inclou inicialment una «obra interesantíssima para cuantos deseen conocer el inglés a la perfección», *Gramática comparada anglo-española. Estudio crítico de las oraciones impersonales*, del catedràtic de Llengua Anglesa D. Julián Vicente Sancho Bruño [«La Editorial Cervantes. Más libros», *El País* (21-II-1917), pàg. 3]. I té a la venda, per entre 3 i 9 ptes., *Descubrimiento de aguas subterráneas. Los zahoríes o hidróscopos sensitivos*, de W. F. Barret; *Recetario doméstico universal*, d'Emilio Sevilla; *Las mejores recetas para la fabricación de tintas y betunes*, de J. J. Halleman; *Mecanografía*, de J. Asensi Bresó; *Temas bancarios. Principios del crédito. Morfología constitucional*, d'Agapito Caballero Álvarez, i *Lecciones de Electrotecnia*. Quinta edició ampliada i corregida per Francisco Alsina. Fascicle primer: «Fuerzas newtonianas. Magnetismo. Electricidad. Electrometría», de Ricardo Caro y Anchía. En *Enciclopedia Popular*, publica *Fabricación de seda artificial*, de S. de Torrónegui. I en *Manuales Prácticos Modernos, Industrias de la leche*, de Nicasio Oliván. Alguns títols tindran diverses reedicions. Tal és el cas del *Recetario doméstico universal*, «libro de recetas a las familias de la clase media y obrera. Trata de aceites, alimentos, barnices, esmaltes, pinturas, colonias, aromas, blanqueo y lavado, insecticidas, recetas de tocador, tejidos, vinos, licores, etc.». «Libros y revistas», *La Vanguardia* (4-V-1930), pàg. 19.

³⁸ Es posen en marxa a partir de 1921, per entre 1 i 2 ptes., amb diverses reedicions, obres de metges, alguns dels quals són de la Facultat de Medicina de Barcelona: *Los baños de sol*, de Dr. Hermínio Castell; *Primeros auxilios a los intoxicados*, de Dr. P. Navarro Sala; *Higiene de la piel y el cabello*, de Dr. Antonio Peyrí; *De la desinfección y los desinfectantes*, de Dr. Rafael Almirall; *Manual de la enfermera*, de Mercedes Safont, amb pròleg del Dr. J. Calicó; *Higiene de la voz y del cantante*, de Dr. José Calicó, i *Tratamiento de urgencia de los accidentes del deporte*, de Dr. Lorenzo G. Tornel. Caldria afegir en eixa col·lecció la *Guía práctica de los regímenes alimenticios*, del Dr. Calicó, «una obra que habrá de ser de la mayor utilidad para los enfermos, hoy en que tanta importancia ha adquirido la dietética, rama cada vez más interesante de la terapéutica». OPISSO, Alfredo. «Bibliografía médica. Nuevas publicaciones», *La Vanguardia* (5-V-1922), pàg. 10. També el *Resumen de técnica operatoria*, set toms dedicats a les distintes parts del cos humà que es venen a 12 ptes. el tom, traduïts del francès pels doctors Rafael Juliá i José Sueiras, amb pròleg del catedràtic de Cirurgia de la Universitat de Barcelona José M. Bartrina. I l'obra que, per les 14 pessetes del preu, pareix així mateix una obra de text, *Terapéutica general de la tuberculosis*, de 1926, de Rodolfo Eiselt. Anys més tard, publica *La sombra del centauro*, de Juan Tinoco, sobre història de la medicina. «Libros y revistas», *La Vanguardia* (19-IX-1935), pàg. 4.

³⁹ Per entre 3 i 7,50 ptes., ven *Beethoven i Liszt*, ambdós de Jean Chantavoine; *Wagner*, d'Henri Lichtenberger; *Cesar Frank*, de Vincent d'Indy; *Mozart*, de Henry de Curzon; *Mussorgsky*, de M. D. Calvoceressi; *Victoria i Eximeno*, ambdós de Felipe Pedrell; *Gabriel Fauré y su obra*, de Luis Vuillemin; *Pablo Dukas*, de Gustavo Samazeuilh, i *El arte y el gesto*, de Jean d'Udine.

llarg dels anys vint; l'efímera, com a tal, Colección Sócrates;⁴⁰ la Selecció de Novelas breves, que per *La Vanguardia* es «uno de los aciertos de la Editorial Cervantes»,⁴¹ que arrenca amb preus de venda d'entre 1 i 2 ptes.; les Obras Completas del Valenciano Bernardo Morales San Martín,⁴² i un conjunt d'obres literàries molt diverses que la mateixa Editorial en la publicitat només encerta a definir com a «otras obras literarias». ⁴³ En este últim terreny de la literatura l'Editorial buscarà prompte una ordenació de la seua oferta amb col·leccions ben identificables.

Així, en 1925, a pesar del fet que, com apunta *La Vanguardia*, «comenzar una nueva biblioteca literaria en estos tiempos en que se publican tantas sin éxito alguno, es empresa hartamente aventurada», Clavel llança la Colección Cervantes amb *Leyendas de Cristo* com a primer volum, d'una autora popular com la premi Nobel de literatura de 1909 Selma Lagerlöf, amb pròleg de l'escriptora xilena Amanda Labarca i il·lustracions i portada d'Arturo Ballester.

⁴⁰ A partir de 1927 ven per entre 5 i 7,50 ptes. *La estética inglesa del siglo XVIII*, de F. Mirabent Vilaplana; tom I, *Sociología primitiva chilleanina. Con comparaciones mayas, aztecas e incásicas*, del professor Agustín Venturino. [«Libros y revistas», *La Vanguardia* (12-VI-1927), pàg. 5]; tom II, *La conquista de América y la guerra secular austral*, de 1928, i tom III, *Sociología chilena con comparaciones argentinas y mejicanas, i las colonizaciones de España y de Inglaterra y las revoluciones de América*, de 1929. En 1931 li publica a Venturino la *Sociología general americana: (estudio experimental hecho en 15 países del continente)*.

⁴¹ A mitjan anys vint ofereix: *Los emigrantes*, d'Enrique Sienkiewicz, obra traduïda directament del polonès per Rodolfo Slabý; *Fantasma de Oriente*, de Pierre Loti; *El Patriarca*, de Laza K. Lazarevich; *El carnaval de Lill*, d'E. Carrasquilla-Mallarino; *Los muchachos*, de Fedor Dostoievski; *El camino azul*, de Francisco Mirabent Vilaplana, que coneix diverses edicions; *El abismo*, de Carlos Dickens i Wilkie Collins; *Una noche terrible*, A. P. Chejov; *La incansable*, de Vicente Díez de Tejada; *El caballo de oro*, d'Alfred von Hedenstjerna; *La leyenda de San Julián*, de Gustavo Flaubert; *Fidelidad conyugal*, de Bernardo Morales de San Martín; *El loco i Una noche terrible*, d'A. P. Chejov; *El niño que enloqueció de amor*, d'Eduardo Barrios; *El comprador de haciendas*, de José Bento Renato Monteiro Lobato; *La campesina disfrazada*, d'A. S. Pushkin; *La muerte de Jesús*, d'Eça de Queiroz; *Rosa mística*, de J. Pin i Soler; *Fausto y Asia*, d'Iván S. Turgeniev; *La evasión*, de Benito Lynch; *En la noche*, d'Horacio de Quiroga Forteza; *Dos familias*, de María Edgeworth; *Mogens*, de Jens Peter Jacobsen; *La conversión de Leukaionia*, d'Alfonso Maseras; *Deformarse es vivir*, de Vicente A. Salaverri; *Colonias romántico*, d'Angélica Palma y Román; *El ahijado*, de León Tolstoy, no traducida hasta 1923 al espanyol por Juan Planella, i *Mirando al océano*, de Guillermo Labarca Hubertson. [«Publicaciones recibidas», *La Vanguardia* (1-XII-1921), pàg. 5; «Publicaciones recibidas», *La Vanguardia* (20-IX-1922), pàg. 3; «Bibliografía. Publicaciones Cervantes», *La Vanguardia* (9-I-1923), pàg. 22; «Publicaciones recibidas», *La Vanguardia* (21-VI-1923), pàg. 20; «Publicaciones recibidas», *La Vanguardia* (11-III-1924), pàg. 4].

⁴² Bernardo Morales San Martín, republicà, crític musical d'*El Mercantil Valenciano* amb el pseudònim de Fidelio, músic, escriptor, periodista i farmacèutic, membre de la Real Academia Española en crear-se en 1926 seccions per a altres llengües peninsulars, any en què es nomena acadèmic junt amb el pare Lluís Fullana, moltes de les obres del qual són d'estil naturalista, veu editada en Cervantes la major part de la seua producció. Encara a València li publica en 1918 una nova edició de *La tribuna roja*. I a partir de 1920 les seues «Obras completas», per entre 4 i 8 ptes., *El ocaso del hombre*, I; *El enigma de lo imposible*, novel·la dramàtica, II; *Tierra levantina*, novel·la valenciana, en dos toms, III; *La derrota de la carne*, IV (1925).

⁴³ Vegeu l'annex II.

Traduït directament del suec per Rudolf Jan Slabý, apareix eixe mateix any el segon volum de la col·lecció, així com *Clara Aurelia Emperatriz de Portugal*, de Lagerlöf. També, en 1925, el *Místico amor humano*, d'Alfons Nadal, amb pròleg de Vicente Clavel, que és el quart volum d'eixa Colección Cervantes,⁴⁴ i l'any següent *Jerusalén en Dalecarlia*, *Jerusalén en Tierra Santa*, i *Los pasos invisibles*, de nou, de Selma Lagerlöf, quint, sext i setèim respectivament.⁴⁵ Li segueix, a partir de 1926, «la elegante y selecta colección Los príncipes de la Literatura [que] será pronto la preferida de los lectores de España y América, porque en ella rivaliza el buen gusto de la presentación con la valía de los originales», segons que la presentava *La Vanguardia*. Entre altres obres, amb cobertes de Ballester, publica ací en 1926 *Las almas muertas. Aventuras de Chíchicov*, de Gogol, amb traducció directa de Rudolf Jan Slabý i del novel·lista Vicente Deu de Tejada, amb pròleg de Vicente Clavel, i *Los campesinos. Otoño* i *Los campesinos. Invierno*, de Ladislao Reymont, premi Nobel de literatura de 1924, amb traducció de Slabý en col·laboració amb Fernando Girbal. En 1927, *Millonarios a la fuerza*, d'E. Phillips Oppenheim, tom VII de la col·lecció; *El primo Basilio. Episodio doméstico*, d'Eça de Queiroz, versió castellana d'*Un aprendiz de hacer novelas*, amb pròleg d'Elisabeth Mulder de Dauner, de 1927, tom XXI de la col·lecció; *Los campesinos. Primavera* i *Los campesinos. Verano*, últim tom d'eixa epopeia rural de Reymont, i *María Grubbe*, de Jens Peter Jacobsen. En 1928 *Salambó*, de Gustavo Flaubert, «verdadera obra maestra que no habíamos tenido la fortuna de ver traducida, en toda su integridad, y tan bien presentada» que és «digna de figurar en una colección

⁴⁴ ARGUS. «Libros y revistas», *La Vanguardia* (13-VIII-1925), pàg. 10. I «Mercurio literario», *Heraldo de Madrid* (12-II-1925), pàg. 5; «Publicaciones recibidas. Bibliografía», *La Vanguardia* (21-III-1925), pàg. 6.

⁴⁵ DOTOR Y MUNICIO, Àngel. «Vida literaria», *El Consultor Bibliográfico*, 8 (març, 1926), pàg. 217 i «Vida literaria», *El Consultor Bibliográfico*, 10 (maig, 1926), pàg. 424-435. Lagerlöf és una de les primeres apostes reeixides de l'editorial, que sempre la presenta en la publicitat com a premi Nobel. Ja en 1921 edita un dels seus èxits més grans, *El maravilloso viaje de Nils Holgersson a través de Suecia*, encàrrec del Consell d'Educació suec per ensenyar als xiquets la geografia del país. El text fou traduït directament del suec «con 18 preciosas ilustraciones de los más renombrados artistas suecos, hechas ex profeso para esta edición», a 8 ptes., traduït directament del suec per Carlos Antonio Talavera, amb pròleg de Vicente Clavel, que ha publicat quatre edicions en 1933 [una elogiosa crítica en BETANCORT, José. «Nuestro tiempo. Orientando la infancia», *La Vanguardia* (28-III-1925), pàg. 5-6]. Eixe mateix any edita *El carretero de la muerte* i *Ingrid Berg*. En 1922 —en què li publiquen el seu text *Ha surgido la luna...* en l'últim número de *Prisma*— editen *La leyenda de Gösta Berling*, traduïda directament del suec per R. J. Slabý i pròleg de Vicente Clavel, a 7 ptes.; *Generosidad de corazón* i *Petter nord*, traduïts per Luis de Terán amb pròleg de Clavel, i *El mundo de los gnomos*, traduïda per Vicente Díez de Tejada, en 1928 [«Libros y revistas», *La Vanguardia* (14-III-1928), pàg. 5]. I en 1930, amb traducció de Carlos Guerenidain, *El anillo del general*. Les cobertes i il·lustracions, com sempre, són d'Arturo Ballester.

como la que la Editorial Cervantes brinda a los amantes de la buena literatura», amb traducció de Vicente Díez de Tejada i pròleg de Vicente Clavel, tom XIV de la col·lecció; *La escuela del papagayo* y *Alocuciones en Shanti Niketan*, de Rabindranath Tagore, premi Nobel de literatura de 1913, la primera «crítica finísima de los métodos de enseñanza imperantes», textos traduïts directament del bengalí a càrrec de Note Soeroto i Guillermo Gossé, amb pròleg de Vicente Clavel i il·lustracions d'Abanindranath Tagore, nebot de l'autor, tom XVI de la col·lecció, i *Mariana Sirca*, de Grazia Deledda, amb traducció de Guillermo Gossé i pròleg de Carlo Boselli. En 1929 *Pobre blanco*, de Sherwood Anderson, tom XVIII de la col·lecció. En 1930 una altra obra de Reymont, *Justicia. El condenado número 437*, número XX de la col·lecció, amb traducció de R. J. Slabý i Vicente Díez de Tejada. I en 1931, una més de Reymont, *El Vampiro*, text traduït directament del polonès per Nicolás Hartong.⁴⁶

Clavel busca igualment assegurar l'èxit i la viabilitat comercial de les seues edicions. Així, a més de l'atenció clara per editar l'obra de diversos premis Nobel –Sienkiewicz, Lagerlöf, Reymont o Tagore–, aborda la publicació sistemàtica de les obres de Pierre Loti (Julien Viaud), amb edicions prèvies dels seus textos en diverses editorials espanyoles ben venudes des del segle XIX, la qual cosa era, sens dubte, una aposta segura. En la premsa la iniciativa de l'Editorial es veu «consecuente con su propósito de dar a conocer al público hispano-americano las obras del académico francés Pierre Loti, que no habían sido traducidas al castellano». Amb traduccions de Vicente Díez de Tejada⁴⁷ la majoria de les obres, amb col·laboracions en aquestes o el pròlegs del mateix Clavel i il·lustracions de les cobertes d'Arturo Ballester, l'editora inicia la publicació d'un ampli nombre de títols de l'acadèmic francès, en eixa col·lecció d'Obras de Pierre Loti. Alguns dels primers títols, ja en 1921 i 1922, són *Galilea*, *El desierto* i *Supremas visiones de Oriente*. A mitjan dècada dels anys vint, es compten quasi una trentena d'obres seues, entre les quals hi ha *Flores*

⁴⁶ DOTOR Y MUNICIO, Ángel. «Vida literaria», *El Consultor Bibliográfico*, 16 (deseembre, 1926), pàg. 526-540, i «Bibliografía del mes», pàg. 541-550; «Libros y revistas. Bibliografía», *La Vanguardia* (22-IV-1927), pàg. 15; «Libros y revistas», *La Vanguardia* (17-VI-1927), pàg. 3; «Libros y revistas», *La Vanguardia* (26-VIII-1927), pàg. 11; «Libros y revistas», *La Vanguardia* (20-IX-1927), pàg. 21; «Vida literaria», *La Vanguardia* (22-VI-1928), pàg. 13; «Vida Literaria», *La Vanguardia* (21-IX-1928), pàg. 14; «Libros y revistas», *La Vanguardia* (22-II-1929), pàg. 12; i «Libros y revistas», *La Vanguardia* (26-I-1930), pàg. 29.

⁴⁷ Clavel es divorcia en 1933 d'Emilia Díez de Tejada. «Los Tribunales», *La Vanguardia* (9-V-1933), pàg. 10.

de *hastío*, Obras de Pierre Loti, xv; *Pascuala Ivanovitch*, xvi; *El Castillo de la Hermosa Durmiente del Bosque*, xvii; *El Japón*, xviii i *Un oficial pobre*, xxiv.⁴⁸

L'Editorial cuida també en el catàleg dels textos de viatges, un gènere que sempre gaudix de molta acceptació entre el públic lector. En 1917 ja inicia una Biblioteca de Viajes amb el *Viaje a Oriente*, de Alphonse de Lamartine, en una nova edició ràpidament esgotada, corregida per Vicente Clavel en una traducció no gaire ben valorada per la crítica.⁴⁹ En 1919 li segueix *La Bélgica que yo vi (Bélgica. El pequeño París. Amberes)*, del músic Josep Subirà, que havia viscut dos anys en el país, a més de les diverses obres, aleshores ja clàssiques en virtut del seu elevat nombre d'edicions, d'eixe tipus que publiquen de Pierre Loti i de Selma Lagerlöf, o la del poeta modernista Alfons Maseras i Galtés, *En América meridional. Brasil. Uruguay. Argentina*, de 1922, donant compte del viatge que fa a eixos països entorn de 1914 mentre residix a París.⁵⁰ Hi trobem un parell de títols del valencià Daniel Martínez Ferrando, *A través de Galicia*, de 1922, i *Ciudades islámicas*, de 1927.⁵¹ També en posen en circulació altres de molt lligades al curs dels esdeveniments, viatges o aventures quasi acabats de fer com, en 1926, el de Roald Amundsen, *Al Polo Norte en avión*, que dos anys més tard *La Vanguardia* publica en el seu fulletà. En 1930, *La vuelta al mundo en Zeppelin*, de Leo Gerville-Reache, periodista que *Le Matin* va enviar perquè fera a l'agost de 1929 el viatge de la volta al món en 21 dies

⁴⁸ Però també, per entre 2 i 6 ptes.: *Jerusalén; Carmen Sylva; Diario íntimo; Raráhú: el matrimonio de Loti; Novela de un Spahí; El casamiento de Loti; El Moghreb; Fantasma de Oriente; Figuras y cosas que pasaron; El pescador de Islandia; Pekín; Aziyadé; Correspondencia inédita; Peregrino de Angkor; Madama Crisantemo; El País Vasco*, amb pròleg de Vicente Clavel; *Divulgaciones de un desterrado*, traducció de Clavel; *Reflejos en la senda oscura; Persia. Hacia Ispahan*, i *La India*. «Publicaciones recibidas», *La Vanguardia* (20-ix-1922), pàg. 3; «Bibliografía. Publicaciones Cervantes», *La Vanguardia* (9-i-1923), pàg. 22; «Bibliografía de Catalunya», *La Revista dels Llibres*, 10 (febrer 1925), pàg. v-vi; «Publicaciones recibidas», *La Vanguardia* (21-iii-1925), pàg. 6; «Libros recibidos. Bibliografía», *La Vanguardia* (28-iii-1925), pàg. 4; «Bibliografía de Catalunya», *La Revista dels Llibres*, 1 (maig, 1925), pàg. xi; «La feria de los libros», *Heraldo de Madrid* (2-vii-1925), pàg. 5; «Vida literaria», *El Consultor Bibliográfico*, 8 (març, 1926), pàg. 217; «Libros recibidos», *El Sol* (15-iv-1926), pàg. 2, i «Libros y revistas», *La Vanguardia* (12-i-1928), pàg. 26.

⁴⁹ «[...] no ha llevado el Sr. Clavel su escrupulo hasta corregir a fondo los defectos de aquella; así se leen algunas frases no bien interpretadas [...]. Es lástima que se haya prescindido de los versos que intercaló en los capítulos de su obra». «Libros recibidos», *El Sol* (24-ii-1918), pàg. 5.

⁵⁰ Havia començat a col·laborar regularment amb Clavel en la col·lecció de poesia de l'editorial just l'any anterior. CORRETGER, Montserrat. *Op. cit.*, pàg. 76, 79 i 123.

⁵¹ «Publicaciones recibidas», *La Vanguardia* (2-vi-1922), pàg. 21; «Publicaciones recientes», *La Vanguardia* (24-ii-1927), pàg. 8, i *El Consultor Bibliográfico*, 20 (març, 1927), pàg. 244-257.

que fa Hugo Eckener amb el *Graf Zeppelin*. I en 1931 la marxa a què sobreviu l'escolta peruà Augusto Flores Ponce, *De Buenos Aires a Nueva York a pie*.⁵²

Sens dubte, una de les millors decisions editorials en els anys vint va ser la publicació de la *Història Universal*, de la Biblioteca de Síntesis Històrica, editada a França –*Bibliothèque de synthèse historique. L'Évolution de l'humanité*–, sota la direcció d'Henry Berr, des de 1920 per *Renaissance du livre*, de la col·lecció Albin Michel. Berr, fundador en 1900 de la *Revue de Synthèse Historique*, un clar precedent de l'enfocament dels *Annales d'histoire économique et sociale* que funden en 1929 Bloch i Febvre, rebutjant marcs teòrics rígids, apostava per una història basada en fets socials i en la relació entre societats, economies i civilitzacions. Més en concret, «una historia-síntesis, una historia global que tenga en cuenta todas las dimensiones de la realidad, de lo económico a las mentalidades, en una perspectiva científica». En 1914 Berr ja anunciava la seua intenció de preparar «una historia científica universal». ⁵³ La redacció dels vint-i-set volums va a càrrec de prestigiosos especialistes en les respectives parcel·les d'investigació històrica.⁵⁴ La crítica rep molt bé la iniciativa editorial. Opisso de Llorens escriu que «a fuer de sinceros, digamos que la obra capital, cumbre, publicada en España en el citado año, lo ha sido una obra extranjera, vertida meticulosamente al castellano y que se titula *La evolución de la humanidad*, [...] que bien puede calificarse de cumbre entre las científicas que vienen publicándose en nuestro país». ⁵⁵ Per la seua banda, la propaganda de l'editora de Clavel no escatima alabances publicitàries per a una història tan «completa y científica» com «no ha existido jamás en el mundo», que «es el más vasto monumento creado por la cultura moderna».

⁵² «Libros recibidos», *El Sol* (15-IV-1926), pàg. 2; DOTOR Y MUNICIO, Àngel. «Vida literaria», *El Consultor Bibliográfico*, 10 (maig, 1926) pàg. 424-435; «Libros y revistas», *La Vanguardia* (8-V-1930), pàg. 6.

⁵³ DOSSE, François. *La historia en migajas*. València: Alfons el Magnànim, 1986, pàg. 48. Com assenyala Dosse, de *Revue de Synthèse Historique*, «su revista se convirtió hasta la Primera Guerra Mundial en el instrumento de un debate muy ecuménico entre todas las ciencias humanas». Lucien Febvre col·labora en ella des de 1905, i March Bloch per primera vegada en 1912. En este projecte enciclopèdic de Berr, el mateix Febvre s'encarrega del tom IV.

⁵⁴ Vegeu l'annex III. Una anàlisi de les vicissituds i sentit de la Biblioteca en PLUET-DESPATIN, Jacqueline. «Henri Berr éditeur. Elaboration et production de "L'Evolution de l'Humanité"», DD. AA. *Henri Berr et la culture du XX e siècle*. Paris: Albin Michel, 1997, pàg. 240-267.

⁵⁵ OPISSO DE LLORENS, R. «Balance literario», *El Consultor Bibliográfico*, 6 (gener, 1926), pàg. 25. Inicialment es posa una cura especial en els encàrrecs de les traduccions. Així, el tom I és del Dr. Pedro Bosch Gimpera i del Dr. Juan de C. Serra i Ráfols; el II és responsabilitat del Dr. P. Bosch Gimpera i de Luis Pericot García, i el III del Dr. Manuel de Montoliu. Luis Pericot García s'encarrega dels toms IV, IX i XII. El V el tradueixen Telesforo d'Aranzadi i A. Del Castillo. El VI el Dr. Antonio de la Torre. El VII i el VIII són a càrrec del Dr. Modest Jiménez de Bentrosa. I la traducció del XIII queda en mans del Dr. Joaquín Xirau Palau.

Del seu director diu que «ha agrupado a los sabios más reputados de Europa para escribir este conjunto de obras admirables». Tampoc s'està d'assenyalar als seus potencials compradors que la Reial Acadèmia de la Història de Madrid ha declarat que els volums publicats tenen un «mérito relevante», la qual cosa «proclama el valor excepcional de esta biblioteca titulada *La evolución de la humanidad*». Per a Àngel Dotor es tracta d'una obra «muy justamente tenida como la más vasta y mejor Historia que se ha escrito».⁵⁶ Comercialment aposta per la venda «a plazos módicos a pagar mensualmente». El lector podia comprar i seleccionar l'obra en lots de deu volums. El preu de cada tom en rústica era de 12 pessetes.

Una altra de les apostes fortes de l'editorial al finalitzar la segona dècada del segle serà el llançament de l'*Enciclopedia gráfica* amb caràcter de revista mensual profusament il·lustrada. La publicitat la presenta com un «portentoso resumen de todas las ramas del saber humano», en la qual, fent honor a la denominació, «la ilustración, documentada, extensa y admirable, equivale a las explicaciones más detalladas».⁵⁷ La publicació per fascicles de 24 × 17 podia adquirir-se per mitjà de subscripció de dotze números o solts al preu d'1,25 pessetes l'edició corrent o a 2 pessetes l'edició especial. Els números extraordinaris, que doblegaven les prop de 60 pàgines habituals, costaven 1,50 ptes. en l'edició corrent i 2,50 ptes. en l'especial. S'enquadraven de huit en huit fascicles per orde alfabètic, que formaven volums d'unes 600 pàgines amb més de mil gravats. El primer volum publicat, en 1929, es componia d'estos fascicles i autors: *Avicultura*, de Ramón J. Crespo; *Barcelona*, (extraordinari), de Vicente Clavel; *La civilización maya*, (extraordinari), de Ricardo Mimenza Castillo; *Ferrocarriles*, d'Emilio Sevilla; *Historia de España*, de Vicente Clavel; *Japón*, de Jídeko Sellés Oguino; *Madrid*, de Juan Chabás, i *Sevilla*, de J. Muñoz San Román. En 1930, el segon tom contenia els treballs següents: *Aborígenes de Suramérica*, de Luis Pericot García i Agustín Venturino; *Buenos Aires*, de B. Sánchez-Sáez; *Canarias*, de José María Benítez Toledo; *Las flores*, de Nicasio Oliván; *Historia del traje*, de María Borrás; *Mitología griega*, de Francisco Almela i Vives; *Motores*, d'Ernesto Rodríguez, i *Segovia*, (extraor-

⁵⁶ DOTOR Y MUNICIO, Àngel. «Vida literaria», *El Consultor Bibliográfico*, 20 (març, 1927), pàg. 244-257.

⁵⁷ La premsa amiga parla d'una obra que ha començat amb gran «éxito de venta y crítica». Del text primer del «notable escritor Vicente Clavel», *Historia de España*, diu que «es algo tan perfecto y acabado, que consideramos imposible superar esta admirable síntesis de los grandes acontecimientos desarrollados en la nación española». «Libros y revistas», *La Vanguardia* (7-vi-1929), pàg. 12.

dinari), d'Àngel Dotor i Municio.⁵⁸ No obstant això, no devia resultar l'èxit editorial esperat ja que no es troben més fascicles editats a partir de 1932.

5. L'APOSTA LITERÀRIA I COMERCIAL PER L'AMÈRICA LLATINA

La que sens dubte, finalment, constituïx una de les característiques més sostingudes en la trajectòria de l'editorial és l'aposta de Clavel tant pel mercat com pels autors llatinoamericans. És un altre dels seus trets d'identitat més clars. És coneguda la importància que per a la pervivència del negoci editorial de la península jugarà amb el temps, en alguns casos, la venda en el mercat americà una vegada superades les dificultats comercials que assenyalava Martínez Rus per als primers anys del segle XX.⁵⁹ En la Conferència Nacional del Llibre celebrada en l'última setmana del mes de març de 1927 a Madrid, a la qual assisteix Clavel, es posa de manifest la importància comercial de l'activitat editora en relació amb el mercat americà i s'assenyalava «la tenaz competencia que debe hacerse a otras naciones como Francia e Italia, que aspiran a arrebatar a España su mercado en América».⁶⁰ El mateix Vicente Clavel, en una carta a Andrés González Blanco, des de Barcelona el 8 de febrer de 1921, a propòsit de les vendes de l'obra *Los dramaturgos españoles contemporáneos*, que li havia publicat en 1917, li diu que «la primera serie apenas si se ha ven-

⁵⁸ A més, en eixe mateix any i en 1931 s'editen els fascicles corresponents als temes següents: *La Alhambra*, de Macario Golferichs i Luis G. Manegat, en 1930; *La moneda*, de José Amorós, en 1931; *Salamanca*, en 1931; *El teatro*, d'Enrique Estévez Ortega, en 1930; *La India*, d'Eliás Serra Ràfols, en 1930; *Valencia*, de Francisco Almela y Vives, en 1930; *Burgos*, d'Eduardo de Ontañón, en 1930; *Zaragoza*, de J. García Mercadal, en 1931; *Suecia*, de Vicente Clavel, en 1930; *La Mancha y el Quijote*, d'Àngel Dotor, en 1930; *El automóvil*, d'Ernesto Rodríguez Iranzo, en 1931, tom 4. L'editorial anunciava en 1930 que estaven en preparació: *Valladolid*, de Nicomedes Sanz y Ruiz de la Peña; *México*, de Rafael Heliodoro Valle; *Bolivia*, de Gustavo Adolfo Otero; *Velázquez*, de José Francés; *Ávila*, de Nicasio Hernández Luquero; *Sovolla*, de Juan Lacomba; *Toledo*, d'Àngel Dotor; *Los barcos*, de Manuel Pastor; *Asturias*, de Juan Manuel del Busto; *León*, de M. Morán del Val; i *Holanda*, de G. Gossé.

⁵⁹ MARTÍNEZ RUS, Ana. «La proyección editorial en los mercados americanos (1901-1936)», *Pliegos de Bibliofilia*, 12 (2000), pàg. 31. De la mateixa autora: «El comercio de libros: los mercados americanos», MARTÍNEZ MARTÍN, Jesús Antonio (coord.). *Historia de la edición en España (1836-1936)*. Madrid: Marcial Pons, 2001, pàg. 269-305; CASTELLANO, Philippe. «La distribución de libros en Latinoamérica en vísperas de la Primera Guerra Mundial», DD. AA. *Prensa, impresos, lectura en el mundo hispánico contemporáneo: homenaje a Jean-François Botrel*. Bordeus: Université de Michel de Montaigne Bordeaux 3, 2005, pàg. 97-108. I també del mateix autor: «América: ¿arcadía para editores españoles?», *Naveg@merica. Revista electrónica de la Asociación de Americanistas*, 5 (2010). Disponible a: <http://revistas.um.es/navegamerica> [Consultada 27.02.2012].

⁶⁰ «Notas del día», *La Vanguardia* (18-III-1927), pàg. 8.

dido en España. Afortunadamente América salvó el gasto de la edición. Tengo en casa todavía unos 500 ejemplares. En Madrid le engañan los libreros si le dicen que la obra ha tenido éxito. Muchos de los ejemplares que tengo están sucios, pues proceden de devoluciones». ⁶¹ Ja en l'inici del seu funcionament, en 1917, apareix una primera mostra d'eixa atenció que he assenyalat ara amb l'edició d' *El teatro del uruguayo Florencio Sánchez. Tres de sus mejores obras (Mi hijo el doctor (sic). Los muertos. Nuestros hijos)*, amb un pròleg del periodista de La Rioja però instal·lat molt prompte a Uruguai Vicente Adolfo Salaverri (Antón Martín Saavedra); Els *Motivos de Proteo*, d'un dels seus autors preferits, amb pròleg del mateix Clavel, José Enrique Rodó Piñeyro, publicat huit anys abans, una col·lecció d'articles i textos de diversa índole que arreplega pensaments i reflexions sobre cultura, filosofia, ètica, religió, política, viatges, etc., el mateix any en què Rodó mor a Palerm, Itàlia, país en què residia des de 1916 com a corresponçal de la revista argentina *Caras y Caretas*. Esta obra té tres edicions en els dos anys següents. En 1918, en el terreny de l'assaig i la crítica literària, seguix dedicant una atenció especial als autors uruguaians. Així, edita *El camino de Paros. Andanzas y meditaciones*, obra pòstuma de Rodó, amb una segona edició augmentada en 1919. *Prosas: crítica, cuentos, comentarios*, del poeta uruguaià Julio Herrera i Reissig, amb pròleg de Vicente Adolfo Salaverri, i *Florilegio de prosistas uruguayos* –una trentena d'assagistes, articulistes, els contistes, novel·listes i periodistes–, obra preparada també per Salaverri. ⁶² En 1919 no hi falta una altra obra de José Enrique Rodó, *El mirador de Próspero*, ja editada en 1913. En 1920, l'any en què Clavel traslladarà la seu de l'Editorial Cervantes a la rambla de Catalunya de Barcelona associat amb Antonio Navarro Sala, alguns dels títols que edita surten encara a València. Així, apareix *Ariel. Jacobinismo y liberalismo*, de Rodó. Esta nova edició d'*Ariel* i dels articles de polèmica que Rodó reuní davall el títol de *Jacobinismo y liberalismo*, porta com a pròleg l'article que va escriure Rafael Altamira en *El Liberal* quan va aparèixer el que considerava com a llibre més representatiu de l'uruguaià i el definia com «un hermoso tratado de pedagogía aplicada, un precioso *sermón laico* (c. o.) a la juventud que tiene todo el encanto y la trascendencia de los

⁶¹ Li diu també que li editarà més avant una segona sèrie amb menys pàgines que el primer «que hoy no podría venderse a menos de cinco pesetas». MARTÍNEZ CACHERO, José María. *Andrés González Blanco: una vida para la literatura*. Oviedo: Instituto de Estudios Asturianos, 1963, pàg. 112, nota al peu. Clavel ven en la regió des de Buenos Aires a través de José Blaya, «apoderado general en Sudamérica».

⁶² DELEITO Y PIÑUELA, J. «Libros», *La Lectura*, 225 (setembre, 1919), pàg. 399-400.

últimos *Discursos de Fichte*». ⁶³ Hi afegeix com a apèndix algunes cartes que l'uruguaià es va enviar amb Altamira.

Ja a Barcelona, eixe mateix any, segueix amb l'edició d'obres de Rodó, li edita *Hombres de América [Montalvo, Bolívar, Rubén Darío], Discursos parlamentarios i El que vendrá. Ensayos*, una de les seues primeres obres publicada en 1897. Però no sols edita obres d'ell, sinó que manté la seua aposta inicial pels autors d'eixa nacionalitat en la Ciutat Comtal, i al primer tom d'obres de teatre de Florencio Sánchez, publicat i reeditat a València, li'n segueixen en 1920 dos més, *Los derechos de la salud. En familia. Moneda falsa*, amb pròleg de Juan José de Soiza Reilly, i un tercer, *Barranca abajo. La gringa. El Desalojo*. També en els primers anys de la dècada dels vint editen, amb pròleg de Clavel, *Cuentos del Rio de la Plata*, de Vicente A. Salaverri; *La nueva literatura. Estado actual de la literatura en los países latinos*, d'Aníbal Latino, pseudònim del periodista italià José Ceppi; *Los mejores cuentos venezolanos*, amb pròleg, selecció i notes de Valentín de Pedro i textos, entre altres, de Manuel Díaz Rodríguez, Pedro Emilio Coll, Rufino Blanco Fombona, José Rafael Pocaterra, Carlos Paz García, Elías Vilanova i Marcial Hernández, i, en 1923, *La flor de pago. Cuentos*, de l'uruguaià Benjamín Fernández y Medina, antologia de contes a càrrec del mateix autor. ⁶⁴ A la meitat de la dècada dels anys vint, tots aquests títols ara esmentats, amb preus entre les dues i les sis pessetes, i també *Mi campaña hispanoamericana*, de l'argentí Manuel Ugarte i *La actitud secreta de la soledad: biblia profana*, del xilé Leonardo Pena, s'agrupen i es presenten comercialment com la Biblioteca de Autores Americanos.

Durant tota la dècada dels anys vint és en el terreny de l'edició de poesia que és perfectament visible eixa difusió de l'obra d'autors llatinoamericans. ⁶⁵ L'atenció continuada a estos autors és indubtable i la veiem, per exemple, en la publicació en els primers anys de la dècada dels anys vint d'*El carnaval de Lilit*, del poeta colombià Eduardo Carrasquilla Mallarino; en l'edició de les *Poesías*, de l'argentina Alfonsina Storni; de l'obra poètica de la salvadorenca

⁶³ ALTAMIRA, Rafael. «Latinos y anglosajones», *El Liberal* (4-vii-1900), pàg. 1.

⁶⁴ «Bibliografía. Publicaciones Cervantes», *La Vanguardia* (9-i-1923), pàg. 22.

⁶⁵ Autors uruguaians: Benjamín Fernández y Medina, Juana de Ibarbourou (pseudònim de Juana Fernández Morales), Luisa Luisi, Horacio de Quiroga Forteza i Juan Zorrilla de San Martín; autors xilens: Daniel de la Vega, Gabriela Mistral, Carlos Préndez Saldías, Eduardo Barrios, María Monvel i Guillermo Labarca Hubertson; autors argentins: Benito Lynch i Alfonsina A. Storni Martignoni; autors peruanes: Amalia Puga de Lozada i Angélica Palma i Román; autor colombià: Eduardo Carrasquilla Mallarino; autor mexicà: Enrique González Martínez; autor equatorià: Jorge Carrera Andrade; autor brasiler: José Bento Renato Monteiro Lobato, i autora salvadorenca: Alicia Lardé.

Alicia Lardé, la peruana Amalia Puga, els xilens Daniel de la Vega i Carlos Préndez Saldías, i en 1929 l'edició del poeta equatorià socialista Jorge Carrera Andrade a qui publica els *Boletines de mar y tierra*,⁶⁶ però també en la novel·la, quan en 1930 pose en marxa la Biblioteca de Novelistas Hispanoamericanos, el primer títol de la qual serà *La risa de la fuente. Novela inédita*, del jove colombià Alfonso Mejía Robledo. En el pròleg de l'obra, Vicente Clavel escriu que «en 1916, al fundar la Editorial Cervantes, ya llevaba en mi mente el firme propósito de crear esta Biblioteca [...] siguiendo sugerencias que el inolvidable maestro del pensamiento suramericano José Enrique Rodó apuntó en larga conversación que con él sostuve en Barcelona poco antes de su viaje a Italia, que había de ser el postrero de su gloriosa vida. Apuntaba José Enrique Rodó el interés que había de despertar en la América hispana la publicación de una biblioteca en la que tuvieran generosa acogida todos los escritores que con acierto y gusto cultivaran el difundido género de la novela en todos los países de habla española».⁶⁷

6. LA SEGONA ETAPA DE L'EDITORIAL CERVANTES. APUNTS MÍNIMS

La dècada dels trenta serà per a l'editora de Clavel una època dedicada en les qüestions fonamentals a reeditar bona part de la nombrosa obra posada en circulació en els anys vint. La Guerra Civil i la instauració de la dictadura franquista afecten seriosament en la indústria editorial uns editors més que altres. Cap dels editors i llibrers instal·lats a Barcelona deixa de respondre –tampoc per descomptat l'Editorial Cervantes– amb un nombre d'exemplars regalats més o menys gran, a la crida del *Servicio de Lecturas para el Soldado*,⁶⁸ però les trajec-

⁶⁶ La relació d'alguns dels poetes editats fins a 1924 pot veure's en GALLEGU Roca, Miguel. *Op. cit.*, pàg. 40. Este autor té dificultats per datar edicions de Cervantes perquè «son raros los que mencionan el año de publicación», i apunta: «no nos atrevemos a aventurar la causa de esa ausencia de fecha, [...] pero bien pudiera ser una maniobra más para borrar las huellas históricas de un canon que se siente amenazado por las nuevas tendencias estéticas» (pàg. 40). Em permet aportar una mirada molt més prosaica. Clavel ha pogut aprendre a fons eixos procediments en l'editora Sempere/Prometeo de València. Són pràctiques que, al nostre entendre, busquen, probablement, dificultar la fixació de drets d'autor en el limbe cronològic que possibilita les reedicions d'obres sense control en no datar-se i el possible escamoteig d'una part substancial dels drets d'autor a pagar per l'editor. No obstant això, pocs anys després que s'estableixi l'Editorial Cervantes a Barcelona l'any d'edició de les obres apareix amb regularitat.

⁶⁷ F. H. B. «Novela», *El Sol* (27-VI-1930), pàg. 2; i «Libros y revistas», *La Vanguardia* (12-VII-1930), pàg. 4.

⁶⁸ «Lecturas para el soldado. Donativo de libros», *La Vanguardia Española* (8-III-1939), pàg. 5.

tòries més ideològiques que comercials marcaran en el curt termini les seues activitats editorials en el marc del procés generalitzat de repressió i neteja d'ideals republicans, o simplement liberals, que posa en marxa el règim del general Franco. Inactiva l'empresa editora posada en marxa a València per Vicente Clavel en els primers anys de la postguerra espanyola, coincidents amb els de la Segona Guerra Mundial, recupera a partir de 1945 la seua denominació comercial prèvia a la Guerra Civil i l'Editorial Cervantes reinicia l'activitat amb una orientació, un catàleg i uns continguts diferents de la dels anys vint i trenta.

Ho fa amb la reedició de les obres completes del novel·lista anglés Edward Phillips Oppenheim, especialitzat en un tipus de novel·la policíaca amb trames que es desenrotllen en els ambients sofisticats i elegants de les classes altes angleses i en el món de la diplomàcia. Gens millor per a l'evasió en una Espanya de postguerra i cartilla de racionament. Ja abans de la nostra Guerra Civil, l'editorial havia publicat amb èxit alguns dels seus textos⁶⁹ en la col·lecció Los Príncipes de la Literatura i *La Vanguardia* oferix diversos d'eixos títols en el seu fulletà.⁷⁰ Ara serien més de seixanta volums dels més de cent que va publicar en anglés, amb portades il·lustrades una vegada més per Arturo Ballester. El primer d'aquests, *El desquite*, apareix en 1945 en versió de Julio Calvo Alfaro, que seguix amb la traducció de molts d'eixos títols.⁷¹ El segon nucli del catàleg editorial de Cervantes en els durs anys del franquisme és constituït per la reeixida Colección Vidas Paralelas,⁷² que sosté al llarg dels anys quaranta i cinquanta el periodista i escriptor Nicolás González Ruíz, pur catòlic editorialista de *Ya*, i en la direcció de la Biblioteca de Autores Cristianos. La tercera gran aposta editorial es durà a

⁶⁹ Entre altres títols, amb cobertes de Ballester: *Millonarios a la fuerza* [DOTOR Y MUNICIO, Ángel. «Vida literaria», *El Consultor Bibliográfico*, 20 (març, 1927), pàg. 255]; *La novela de un agente secreto*, traducció del novel·lista Julio Calvo Alfaro [«Libros y revistas», *La Vanguardia* (14-iii-1928), pàg. 5]; *Una apuesta original* [«Vida literaria», *La Vanguardia* (22-vi-1928), pàg. 13]; *El desquite*, traducció de Calvo Alfaro [«Libros y revistas», *La Vanguardia* (22-ii-1929), pàg. 12]; *Un crimen misterioso*, «novela muy recomendable por su absoluta moralidad y por su interés», traduïda per «el celebrado novelista V. Díez de Tejada» [«Libros y revistas», *La Vanguardia* (14-vi-1929), pàg. 18]; *El pacto de los siete enigmas* [«Libros y revistas», *La Vanguardia* (14-ii-1931), pàg. 32].

⁷⁰ V. gr.: en l'estiu de 1928 comença amb *Una apuesta original*. En 1929, també en l'estiu, oferix *Millonarios a la fuerza*. En la primavera de 1931 publica *El pacto de los siete enigmas*. I en la de 1933 publica *El desquite*.

⁷¹ Obviament, amb un nombre tan elevat de títols, altres traductors s'ocuparan d'abocar al castellà les obres. A més del mateix Vicente Clavel, que traduí alguns títols i els posa pròleg, són responsables de les traduccions: L. Sureda Guytó, M. T. i A. Quintana, Luis Jiménez, Vicente Díez de Tejada, Juan de Robles, J. Tejero Corretcher, Fernando Girbal, Pura Barrachina, Antonio García Frexa, José i Antonio Bendala, J. de Archabala, Ana María Lloret, Antonio Tono, Montserrat Roses Delclos, i Eduardo S. Bonnet.

⁷² Vegeu l'annex IV.

terme a través de la Colección Olimpo, en què s'editen una sèrie de títols amb un plantejament uniforme, d'entre 120 i 150 pàgines, i amb acceptació popular, com mostren les successives reedicions d'alguns dels títols encara en els anys seixanta. El mateix Vicente Clavel s'encarregarà d'escriure alguns dels títols de la col·lecció, en concret: *Cuando los grandes inventores eran niños*, 1957; *Cuando los grandes sabios eran niños*, 1957; *Cuando los grandes príncipes eran niños*, 1957; *Cuando los grandes bienhechores eran niños*, 1958; *Cuando los grandes médicos eran niños*, 1958, i *Cuando los grandes físicos eran niños*, 1960.⁷³

7. NOTES FINALS

El projecte editorial posat en marxa per Vicente Clavel arrenca amb un caire eclèctic,⁷⁴ visible amb claredat en els primers anys, però amb una marcada preferència inicial per l'assaig de caire polític afavorida, en primer lloc, pel decurs de la Primera Guerra Mundial, i més tard per la revolució russa i el sorgiment del feixisme. L'editorial, que aconseguí el seu total desenrotllament en plena Dictadura de Primo de Rivera, apostarà –com fan la major part dels seus rivals comercials– per definir noves àrees de lectura que responguen a uns gustos i hàbits lectors en

⁷³ Vegeu l'annex IV. Alguns altres títols publicats en esta segona etapa són: en 1947 *Cosas*, de Mariano de las Cuevas García; en 1948 *Historia de Inglaterra. Desde los orígenes hasta el fin de la Edad Media*, molt il·lustrat amb fotografies, gravats i mapes, del mateix Vicente Clavel; en 1949, en la Colección Símbolo, *César Napoleón Gaillaud a la conquista de América*, de Juan Farmer, amb traducció de J. Planella, una obra de què ja en els anys vint havia tret diverses edicions; en 1952 *Autos sacramentales eucarísticos*, d'Alejandro Sanvisens; en 1957 la sexta edició del *Manual de historia de la literatura castellana*, de 1929, en dos volums, de més de mil pàgines, del crític literari i assagista Manuel de Montoliu i de Togores, amb dos capítols d'actualització a càrrec de Luis Moya Plana, i en 1964 *El Príncipe feliz*, d'Oscar Wilde, amb traducció de Julio Gómez de la Serna, i coberta i il·lustracions de José Correas.

⁷⁴ De vegades el vessant més «eclèctic» de l'editorial resulta inclús desconcertant pel que fa als títols que decidí editar. Pense, per exemple, en el *Tratado de la perfecta novia* del «notabilísimo escritor» José Sánchez Rojas (José Jorge Sánchez Domingo), un «libro sugestivo, del notable escritor José Sánchez Rojas, quien, tal vez, no ha escrito nunca páginas tan sensatas, sentidas y deliciosas» –segueix l'òbvia propaganda pròpia de l'editora– «una obra que la Editorial Cervantes percatada del encanto singular de esta obra ha editado con un buen gusto excepcional», en què l'autor «da a las muchachas casaderas una serie de consejos intachables, que han de hacerlas sonreír más de una vez». «Libros y revistas», *Heraldo de Madrid* (13-XII-1922), pàg. 5. I «Bibliografía. Publicaciones Cervantes», *La Vanguardia* (9-I-1923), pàg. 22. També el text, en 1925, no precisament econòmic a les deu pessetes a què es ven, del Dr. Anthony Connen Doyles [sic]: *Compendio general de las ciencias psíquicas y ocultas*, «revelación de los misterios de la vida y de la muerte, artes de la adivinación, la magia antigua y moderna, astrología, cartomancia, rayas de la mano, psicometría, alquimia, cábala, oráculos y presagios, talismanes, lenguaje de las flores, hipnotismo, magnetismo, espiritismo, grafología, apariciones, teosofía, medicina hermética, magia negra, magia blanca, la canomancia, etc. La verdad sin secretos ni falsedades. Con traducción de Jorge Baños». «Gacetillas», *La Vanguardia* (16-I-1926), pàg. 7.

evolució en un marc social i econòmic complicat en què, a Espanya, destaca una lenta però sostinguda disminució de l'analfabetisme, que passa del 46,3% dels homes i el 57,7% de les dones en 1920 al 36,9% i al 47,5%, respectivament, en 1930,⁷⁵ que, almenys en potència, incrementa l'univers lector. D'ací, per exemple, l'atenció a la literatura consagrada dels Nobel, l'obra de Loti, els llibres de viatges o les obres d'història universal, però, així mateix, la decidida aposta per l'edició de poesia. No menys distintiva resultarà la seua opció sostinguda per editar l'obra literària d'un bon nombre d'autors iberoamericans, consagrats o novells, que, sens dubte, li ajuden al mateix temps en la seua penetració comercial en eixos països. Després d'una etapa republicana coberta majoritàriament amb les reedicions d'obres reeixides del seu notable fons editorial, la postguerra ens mostra el que podia donar de si culturalment parlant l'Espanya franquista, i el que trobem és edició de supervivència, lliure de sospita i que busca, i troba, una via, una oferta i un públic per sobreviure com a empresa editora fins entrats els anys seixanta.

ANNEX I

Las Mejores Poesías (Líricas) de los Mejores Poetas

I. Heine; II. Leopardi; III. Shelley; IV. Shakespeare; V. Victor Hugo; VI. Wordsworth; VII. Teixeira de Pascoaes; VIII. Verlaine; IX. Musset; X. Novalis; XI. Giosuè Carducci; XII. Dante; XIII. Lord Tennyson; XIV. Constantin D. Balmont; XV. Horacio; XVI. Goethe; XVII. Eduardo Carrasquilla Mallarino; XVIII. Joan Maragall; XIX. Lord Byron; XX. Eduard Mörike; XXI. Rubén Darío; XXII. Luís Vaz de Camões; XXIII. Hrand Nazariantz; XXIV. Juana de Ibarbourou; XXV. D'Annunzio; XXVI. Antonio Duarte Gómes Leal, amb traducció d'Enrique Díez Canedo, Andrés González Blanco i Fernando Maristany, molt poc abans de la seua mort en 1921, boig i en la ruïna; XXVII. Sándor Petöfi; XXVIII. Vicente W. Querol; XXIX. Antero de Quental; XXX. Hölderlin; XXXI. Omar Kayyám; XXXII. Ausias March; XXXIII. Fray Luis de León; XXXIV. Nietzsche; XXXV. André Chénier; XXXVI. Paul Fort; XXXVII. Albert Victor Samain; XXXVIII. Salvador Albert i Pey [diputat republicà catalanista, amb traducció i estudi preliminar de Fernando Maristany]; XXXIX. Delmira Agustini; XL. Eugenio de Castro, amb traducció d'Andrés González Blanco, Fernando Maristany i Juan G. Olmedilla; XLI. Juan Alcover; XLII. Lamartine «las tra-

⁷⁵ Sobre els respectius Censos, en LÁZARO LORENTE, Luis Miguel. «La educación de la mujer en la comarca de l'Horta (1860-1940)», *Annals*, 6 (1989-1991), pàg. 25-99.

ducciones de Llorente y Maristany prestan a este libro un valor aproximadísimo al original» que, a més, «va precedida de un profundo estudio de Manuel de Montolíu, que acrece el valor de este obra», en la que el lector «hallará un subido deleite y no poca instrucción». [«Publicaciones recibidas», *La Vanguardia* (5-IV-1923), pàg. 13]; XLIII. Alfonsina Storni; XLIV. Guerra Junqueiro, y XLV. Gabriela Mistral. [«Bibliografía», *La Vanguardia* (31-V-1921), pàg. 3; «Bibliografía», *La Vanguardia* (28-VI-1921), pàg. 20-21; «Publicaciones recibidas», *La Vanguardia* (1-XII-1921), pàg. 5]. [«Publicaciones recibidas», *La Vanguardia* (2-V-1922), pàg. 3]; [«Publicaciones recibidas», *La Vanguardia* (2-VI-1922), pàg. 21]. ;XLVI? Djelal Eddin Rumi [«Publicaciones recibidas», *La Vanguardia* (11-III-1924), pàg. 4]. Entre 1925 i 1926, entre altres, Edgar Poe, XLVII; Enrique González Martínez, pròleg de Clavel, XLVIII; Daniel de la Vega, XLIX; María Monvel, LI; Jacint Verdager, LII; Alicia Lardé de Venturino, LIII, i Amalia Puga. [«Libros recibidos», *El Sol* (16-II-1926), pàg. 2; «Libros recibidos», *El Sol* (15-IV-1926), pàg. 2; DOTOR Y MUNICIO, Ángel. «Vida literaria», *El Consultor Bibliográfico*, 8 (març, 1926), pàg. 213; «Vida literaria», *El Consultor Bibliográfico*, 10 (maig, 1926) pàg. 424-435; «Vida literaria», *El Consultor Bibliográfico*, 16 (deseembre, 1926), pàg. 536; BELLMUNT, D. de. «En torno a una antología», *Heraldo de Madrid* (23-II-1926), pàg. 5; «Libros y Revistas», *La Vanguardia* (3-IX-1926), pàg. 19; «Libros y Revistas», *La Vanguardia* (7-X-1927), pàg. 24]. En 1928, Baudelaire, amb «traducción, exquisita, justa, inmejorable» d'Elisabeth Mulder de Dauner «que ha puesto un prólogo magistral a la edición que tan hermosa labor de cultura está realizando». [«Libros y Revistas», *La Vanguardia* (16-III-1928), pàg. 17]. En 1931, obres de Hafiz, un altre poeta persa; Aleksandr Sergéyevich Pushkin, i del simbolista belga Georges Raymond Constantin Rodenbach, «admirablemente traducidos» per R. Vives Pastor, Elisabeth Mulder, Miguel Alejandro Rives i Luis Guarner. [«Libros y Revistas», *La Vanguardia* (14-II-1931), pàg. 32].

ANNEX II

Otras Obras Literarias

Ací, a més de textos que ja he enquadrat en altres seccions de Nietzsche, Benavente, Mirabent Villaplana, Morales San Martín i Lopes Vieira, ofereixen: *El maravilloso viaje de Nils Holgersson a través de Suecia*, de Lagerlöf; la novel·la històrica *Espartaco*, de Rafael Giovagnoli, amb traducció de Vicente Clavel; *Arte y realidad*, de Rafael Altamira; *Tres ingleses en Alemania*, de Jerome

K. Jerome, amb traducció de Daniel Martínez Ferrando; *Flor de carne*, del periodista i escriptor valencià, prolífic i famós autor de novel·les per entregues, Luis de Val, diverses vegades reeditada; *César Napoleón Gaillaud a la conquesta de Amèrica*, novel·la humorística de Juan Farmer (John Dupland), traduïda per Juan Planella, 2a ed. 1925. En 1922, *El túnel*, de Bernardo Kellermann; *Humus*, de Raul Brandao, amb traducció d'Ignacio Ribera i Rovira [«Publicaciones recibidas», *La Vanguardia* (2-VI-1922), pàg. 21]; i *Tres leyendas sobre el Crucifijo*, de Julio Zeyer, traduït del txec per R. J. Slabý. En 1923, del valencià Daniel Martínez Ferrando, *Las brujas. Novela de costumbres valencianas*, pròleg del mallorquí Juan Alcover i Maspons; Fedor Dostoievski: *Los muchachos*, text traduït per Alfons Nadal, i *Avatar*, de Teófilo Gautier. En 1925, *De tren a tren. Memorias de un viajante*, d'Antonio Callejo [«La feria de los libros», *Heraldo de Madrid* (2-VII-1925), pàg. 5], *La emoción del camino (Crónicas de Italia)*, de Mariano de las Cuevas García [«Libros recibidos», *El Sol* (21-VII-1925), pàg. 2]. En 1927, *Sor Pascualina*, de Julio Zeyer, amb traducció del txec de Rodolfo Slabý i J. R. García Díaz. I en 1929, *Niebla*, de Sebastián Gomila [«Gacetillas», *La Vanguardia* (22-II-1930), pàg. 8]. Podríem afegir-hi l'obra *El sentido de la verdad*, de Joaquín Xirau, llavors Catedràtic de Filosofia en Universitat Saragossa, presentat com «uno de los valores jóvenes que más promesas traen a España, a nuestra cultura filosófica», GIMÉNEZ CABALLERO, E. «1928: total de libros», *La Gaceta Literaria, Ibérica: Americana: Internacional* 50 (15-I-1929), pàg. 3. També *El mundo a través de dos siglos (1721-1921)*, de Sebastián Gomila; *La lucha*, de M. Vinnichenko; *Libro de la Patria*, de José Pin y Soler; *Los mitos de la América precolombina*, d'Adolfo Bonilla San Martín; *Historietas cómicas del Tirol*, de Carlos Schönherr, i *El 14 de diciembre*, de Dimitri Merejkowski.

ANNEX III

Història Universal, Biblioteca de Síntesis Histórica

Vol. I. *La Tierra antes de la historia (los orígenes de la vida y del hombre)*, Edmundo Perrier; vol. II. *La humanidad prehistórica (esbozo de prehistoria general)*, Jaime de Morgan; vol. III. *El lenguaje (introducción lingüística a la historia)*, J. Vendryes; vol. IV. *La Tierra y la evolución humana (introducción geográfica a la historia)*, Luciano Febvre; vol. V. *Las razas y la historia (introducción etnográfica a la historia)*, Eugenio Pittard; vol. VI. *De los clanes a los*

imperios (la organización social entre los primitivos y en el Oriente antiguo), A. Moret; vol. VII. *El Nilo y la civilización egipcia*, A. Moret; vol. VIII. *La Mesopotamia y las civilizaciones babilónica y asiria*, L. Delaporte; vol. IX. *La civilización egea*, G. Glotz; vol. X. *La formación del pueblo griego*, A. Jardé, 1926, traducción de Vicente Clavel; vol. XI. *El genio griego en la Religión*, C. Sourdille; *El arte en Grecia*, A. de Ridder y W. Deonna; vol. XIII. *El pensamiento griego y los orígenes del espíritu científico*, L. Robin; vol. XIV. *La ciudad griega (el desarrollo de las instituciones)*, Gustave Glotz, traducción de Vicente Clavel; vol. XV. *El imperialismo macedónico y la helenización del Oriente*, P. Jouget; vol. XVI. *La Italia primitiva y los comienzos del imperialismo romano*, León Homo; vol. XVII. *El genio romano en la religión, el pensamiento y el arte*, Alberto Grenier; vol. XVIII. *Las instituciones políticas romanas: república y cesarismo*, León Homo; vol. XIX. *Roma y la organización del derecho*, J. Declareuil; vol. XX. *La economía antigua*, J. Toutain; vol. XXI. *Los celtas*, Henry Hubert; Vol. XXII. *El imperio romano*, Víctor Chapot; Vol. XXIII. *Germania*, Henry Hubert; vol. XXIV. *Persia*, Clemente Huart; vol. XXV. *La civilización china*, Marcel Granet; vol. XXV bis. *El pensamiento chino*, Marcel Granet; vol. XXVI. *La India*, sota la direcció de Sylvain Lèvi. Inicialment el volum XI, i així apareix en la publicitat de l'Editorial Cervantes que reflecteixo ací, se li havia encarregat a Sourdille. No obstant això, el volum no es va publicar en francès fins a 1932 i en castellà fins a 1937 i finalment fou escrit per Louis Gernet i André Boulanger, amb traducció de Clavel. [Cfr. PICARD, Charles. «Hommage a Henri Berr. Souvenirs, temoignages, evocations par des amis et des disciples», *Revue de Synthèse* (III), 35 (juliol-setembre, 1964), pàg. 112].

ANNEX IV

Colección Vidas Paralelas

Dos diplomáticos. Talleyrand. Metternich (1946); *Dos hombres, el Santo y el hereje. San Ignacio. Lutero*; *Dos reinas, la católica y la protestante. Isabel de España. Isabel de Inglaterra*; *Dos músicos. Juan Sebastián Bach. Luis van Beethoven*; *Dos reinas decapitadas. María Antonieta. María Estuardo*; *Dos favoritos. Gregorio Potemkim. Manuel Godoy*; *Dos emperadores. Napoleón. Alejandro I*; *Dos pintores geniales. Velázquez. Rubens*; *Dos Cardenales que gobernaron. Cisneros. Richelieu*; *Dos árbitros de los destinos de Europa. Churchill. Hitler*; *Dos actrices. Sara Bernhardt. María Guerrero*; *Dos mujeres afortunadas en medio*

del terror. Teresa Cabarrús. Emperatriz Josefina; Principio y fin de un imperio. Iván el Terrible. Rasputin; Dos revolucionarios. Robespierre. Lenin; Dos libertadores. Washington. Bolívar; Dos conquistadores. Hernán Cortés. Francisco Pizarro; Dos genios contemporáneos. Cervantes. Shakespeare; Dos bandoleros. Dick Turpin. Luis Candelas; Dos musas. Laura. Beatriz; Dos mujeres bajo la leyenda del veneno. Catalina de Médicis. Lucrecia Borgia; Dos madres que salvaron el trono de sus hijos. Blanca de Castilla. María de Molina; Dos mujeres de Barba Azul. Ana Bolena. Catalina Howard; Dos símbolos de nuestro tiempo. Eisenhower. Stalin, i encara en 1960, Los hermanos enemigos. Jruschef. Mao-Tse-Tung.

ANNEX V

Colección Olimpo

A més dels títols de Clavel ja esmentats, altres obres d'eixa col·lecció són: *Cuando los grandes hombres eran niños*, de Fernando Díaz Plaja, de la qual ja s'han fet quatre edicions en 1953. En 1955 s'edita *Cuando los grandes conquistadores eran niños*, de Luis Moya Plana. En 1956 surten a la venda *Cuando las grandes reinas eran niñas*, d'Elena Foix, i *Cuando las grandes heroínas eran niñas*, de Fernando Velasco. L'any següent, *Cuando los grandes reyes eran niños*, de Rosendo Verdaguer, i *Cuando los grandes exploradores eran niños*, de Ramón Serrano. En 1957, *Cuando los grandes artistas eran niños*, d'Antonio Sierra; *Cuando las grandes artistas eran niñas*, de María Lloret, i realitzat per diversos autors i il·lustracions de Joaquín Guimerá, formant el número 27 de la Colección Olimpo, *Cuando los grandes emperadores eran niños*. En 1959 *Cuando los grandes héroes eran niños*, de Fernando Velasco. En 1960 *Cuando las grandes fundadoras eran niñas*, de Juana María Oriol, i *Cuando los grandes santos eran niños*, de Luis Moya. I ja en 1962, d'A. M. i M. Lloret, *Cuando las grandes actrices eran niñas*.